

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

ગુજરાત હાઈકોર્ટ, અમદાવાદ

સ્પેશિયલ ક્રિમિનલ એપિલિકેશન (કવોશિંગ) નંબર ૨૯૧/૨૦૧૮

મંજૂરી અને સહી માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિશ્રી જે. બી. પારડીવાલા

=====

૧	શું સ્થાનિક અખબારોના રીપોર્ટ્સને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી છે?	હા
૨	રીપોર્ટરને મોકલવામાં આવે કે નહીં?	હા
૩	શું ન્યાયમૂર્તિઓ ચુકાદાની શુદ્ધ નકલ જોવા માંગે છે?	ના
૪	શું આ કેસમાં ભારતીય બંધારણ અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ હુકમના અર્થઘટન અંગે કાયદાનો કોઈ	ના

	નોંધપાત્ર પ્રશ્ન સમાયેલ છે?	
	આ ચુકાદાને નીચલી અદાલતમાં પ્રસારિત કરો.	

=====

સેજલ બસવરાજ તલ્લોલી અરજદાર(ઓ)

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય પ્રતિવાદી(ઓ)

=====

ઉપસ્થિતિ:

અરજદાર(ઓ) નં. ૧ માટે શ્રી ભદ્રિશ એસ. રાજુ, એડવોકેટ

અરજદાર(ઓ) નં. ૧ માટે શ્રી દિપક બી. પટેલ, એડવોકેટ

પ્રતિવાદી(ઓ) નં. ૧ માટે શ્રી મિતેશ અમીન, પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર

=====

કોરમ: માનનીય ન્યાયમૂર્તીશ્રી જે. બી. પારડીવાલા

તારીખ: ૨૫/૦૧/૨૦૧૮

મૌખિક ચુકાદો

ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૭ હેઠળની આ અરજી દ્વારા, અરજદારે, જે બચાવ પક્ષના સાક્ષીઓમાંના એક છે, તેમણે નીચેની રાહતો માટે પ્રાર્થના કરી છે:

એ. આ પિટિશન મંજૂર કરવામાં આવે;

બી. યોગ્ય રિટ, આદેશ અથવા નિર્દેશ જારી કરો કે જેનાથી અરજદાર એટલે કે બચાવ પક્ષના સાક્ષી નં. ૫ સેજલ બી. તલ્લોલી દ્વારા સેશન્સ કેસ નં. ૧૪૧/૨૦૧૪ માં, વિદ્વાન રજા એડિશનલ સેશન્સ જજ, સુરત સમક્ષ એક્ઝિબિટ ૮૭૭ સાથેની યાદીમાં ક્રમ નં. ૧ થી ૯ પર રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજી પુરાવાઓને એક્ઝિબિટ આપવામાં આવે.

સી. વિદ્વાન રજા એડિશનલ સેશન્સ જજ, સુરતની કોર્ટમાં પેઝિંગ સેશન્સ કેસ નં. ૧૪૧/૨૦૧૪ માં એક્ઝિબિટ ૮૮૩ નો આદેશ રદ કરવા અને બાજુ પર રાખવા.

ડી. આ નામદાર કોર્ટ દ્વારા ન્યાયી અને યોગ્ય લાગે તેવા અન્ય અને વધુ આદેશ/આદેશો પસાર કરવા.

અરજદારે પોતાની અરજીમાં રજૂ કર્યા મુજબ, તેનો કેસ નીચે મુજબ છે:

૩.૧ કે ઇન્ડિયન પીનલ કોડ, ૧૮૬૦ ની કલમ ૩૭૬, ૩૭૭, ૩૫૪, ૩૫૭, ૩૪૨, ૩૪૬, ૩૨૩, ૧૪૩, ૧૪૭, ૧૪૮, ૧૪૯, ૫૦૪, ૫૦૬(૨), ૫૦૮, ૨૧૨, ૧૫૩, ૧૧૪ અને ૧૨૦(બી) હેઠળના ગુનાઓ માટે જહાંગીરપુરા પોલીસ સ્ટેશન, સુરત સમક્ષ તારીખ ૬.૧૦.૨૦૧૩ ના રોજ સીઆર નં. ૧-૩૧/૨૦૧૩ તરીકે એફઆઈઆર નોંધવામાં આવી હતી.

૩.૨ કે તપાસ પૂર્ણ થયા પછી, ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી હતી. આ ગુનો સેશન્સ દ્વારા ચલાવવાપાત્ર હોવાથી, કેસ વિદ્વાન રજા એડિશનલ ડિસ્ટ્રિક્ટ એન્ડ સેશન્સ જજ, સુરત સમક્ષ કમિટ (મોકલવામાં) કરવામાં આવ્યો હતો અને જે સેશન્સ કેસ નં. ૧૪૧/૨૦૧૪ તરીકે નોંધાયેલ છે.

૩.૩ કે ત્યારબાદ વર્તમાન અરજદારે ૫.૧૨.૨૦૧૭ ના રોજ નીચેની વિદ્વાન કોર્ટ સમક્ષ પોતાની સરતપાસમાં દસ્તાવેજી પુરાવાઓ વિશે જુબાની આપી જે એક્ઝિબિટ ૮૭૭/૯ (ઓડિયો રેકૉર્ડર કમ પેનડ્રાઈવ હોવાથી), ૮૭૭/૪ (કોમ્પેક્ટ ડિસ્ક એટલે કે સીડી), અને ૮૭૭/૫ (સીડી ની ટાઈપ કરેલી ટ્રાન્સક્રિપ્ટ) પર છે. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે એવું અવલોકન કર્યું કે ઇન્ડિયન એવિડન્સ એક્ટ (આઈઈએ) ની કલમ ૬૫બી હેઠળના પ્રમાણપત્રની ગેરહાજરીમાં, ઉપરોક્ત પુરાવાઓને એક્ઝિબિટ આપી શકાય નહીં.

૩.૪ ત્યારબાદ કોર્ટનો સમય પૂરો થવાને કારણે સરતપાસ ૬.૧૨.૨૦૧૭ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવી હતી. ૬.૧૨.૨૦૧૭ ના રોજ સરતપાસ દરમિયાન, ઉક્ત અરજદારે વિદ્વાન ન્યાયાધીશ સમક્ષ આઈઈએ ની કલમ ૬૫ની હેઠળના પ્રમાણપત્ર સાથે બીજી અરજી એકિઝબિટ ૮૮૩ રજૂ કરી અને નામદાર કોર્ટ સમક્ષ પ્રાર્થના કરી કે એકિઝબિટ ૮૭૭ પરની યાદી સાથે ક્રમ નં. ૧ થી ૯ પર રજૂ કરાયેલા ઉક્ત દસ્તાવેજો કેસના મૂળ કારણને સ્પર્શે છે અને તેથી આરોપીને સબસ્ટેન્શિયલ (વાસ્તવિક) ન્યાય મળે તે માટે અને આરોપીને ન્યાયી સુનાવણીના તેના અધિકારથી વંચિત ન રાખવા માટે તેને એકિઝબિટ આપવા જરૂરી છે.

૩.૫ કે વિદ્વાન સેશન્સ જજે તારીખ ૬.૧૨.૨૦૧૭ ના આક્ષેપિત આદેશ દ્વારા એકિઝબિટ ૮૮૩ હેઠળની અરજી નકારી કાઢી હતી.

આમ, એવું જણાય છે કે ટ્રાયલ કોર્ટે, તેના આક્ષેપિત આદેશ દ્વારા, પુરાવા તરીકે કોમ્પેક્ટ ડિસ્ક (સીડી) સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો હતો અને કામચલાઉ એકિઝબિટ આપવાનો ઇનકાર કર્યો હતો કારણ કે, ટ્રાયલ કોર્ટના જણાવ્યા મુજબ, તે ગૌણ પુરાવા ના સ્વરૂપમાં છે, અને પ્રાથમિક પુરાવાની ગેરહાજરીમાં, તે સ્વીકાર્ય ગણાશે નહીં.

ચાલો પહેલા અરજદાર દ્વારા સેશન્સ કેસ નં. ૧૪૧/૨૦૧૪ માં દાખલ કરાયેલી
અરજી એકિઝબિટ ૮૮૩ જોઈએ. અરજી નીચે મુજબ વંચાય છે :

"બીજા એડિશનલ ડિસ્ટ્રિક્ટ એન્ડ સેશન્સ જજ, સુરતની કોર્ટમાં

સેશન્સ કેસ નં. ૧૪૧/૨૦૧૪

ફરિયાદી: ગુજરાત રાજ્ય

વિરુદ્ધ

આરોપી: નારાયણ સાંઈ અને અન્ય

બચાવ પક્ષના સાક્ષી નં. ૫ (ડી.ડબલ્યુ. નં.૫) વતી નમ્રતાપૂર્વક
રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે :

૧.. કે મારી સરતપાસ ચાલુ છે. ગઈકાલે, મેં એવિડન્સ એક્ટની કલમ
૬૫-બી હેઠળના પ્રમાણપત્ર વિના એકિઝબિટ ૮૭૭/૯, ૮૭૭/૪ અને
૮૭૭/૫ પર રહેલા દસ્તાવેજી પુરાવાઓ વિશે જુબાની આપી હતી.

૨.. કે, જોકે હું ટેકનિકલ બાબતોથી વાકેફ એક શિક્ષિત મહિલા છું, પરંતુ
હું કાયદાની જોગવાઈઓથી વાકેફ નથી. માર્ક ૮૭૭ હેઠળની યાદીમાં માર્ક
૮૭૭/૯ પર, મેં એક ડિવાઈસ રજૂ કર્યું જે ઓડિયો રેકૉર્ડર કમ પેન ડ્રાઈવ

છે, જે સામાન્ય પેન ડ્રાઈવ જેવું લાગે છે. આશારામ બાપુ, નારાયણ સાંઈ અને તેમના આશ્રમો વિરુદ્ધ ષડયંત્ર રચનારાઓને મારા પતિ સાથે મળીને શોધી કાઢવા માંગતી હોવાથી, મારે કેટલાક સ્ટિંગ ઓપરેશનોમાં ઉક્ત ડિવાઈસનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો હતો.

૩.. ગઈકાલે મેં શપથ પર મારી જુબાની આપી હતી અને એક્ઝિબિટ ૮૭૭/૯, ૮૭૭/૪ અને ૮૭૭/૫ સાથેના દસ્તાવેજો વિશે પણ જુબાની આપી હતી અને જે સાંભળ્યા પછી, આ નામદાર કોર્ટે એવું અવલોકન કર્યું હતું કે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫-બી હેઠળના પ્રમાણપત્રની ગેરહાજરીમાં, ઉક્ત દસ્તાવેજોને એક્ઝિબિટ આપી શકાય નહીં.

૪.. કે, મારી સરતપાસ હજુ ચાલુ છે અને હું મારી સરતપાસ આપવા માટે હજુ વિટનેસ બોક્સમાં છું. આજે, અરજી અને ચાદીની સાથે, હું એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫-બી હેઠળનું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરું છું અને આ નામદાર કોર્ટ તે દસ્તાવેજોને રેકૉર્ડ પર લેવાનું વિચારી શકે છે અને એક્ઝિબિટ ૮૭૭ પરના દસ્તાવેજોની ચાદીમાં ક્રમ નં. ૧ થી ૯ સુધી જણાવ્યા મુજબના દસ્તાવેજોને એક્ઝિબિટ આપવાની કૃપા કરે.

૫.. કે, હું કાયદાની જોગવાઈઓથી વાકેફ ન હોવાથી, ઉક્ત ઘટનાઓ બની હતી તે સાબિત કરવા માટે, આ નામદાર કોર્ટ, ન્યાયના હિતમાં, મને ઉપર જણાવ્યા મુજબના દસ્તાવેજો સાબિત કરવાની તક આપવાની કૃપા કરે.

૬.. કે, કાયદાની જોગવાઈઓ માનવનિર્મિત છે અને તે ન્યાયના વહીવટમાં અવરોધ ઊભો કરી શકે નહીં. કુદરતી ન્યાયની માંગ છે કે આરોપી, પીડિત અને સાક્ષીને પણ તેના/તેણીના પુરાવા રેકૉર્ડ પર મૂકવાની પૂરી તક આપવામાં આવે.

૭.. કે, હકીકતો હકીકતો જ રહે છે અને દસ્તાવેજો પહેલેથી જ રેકૉર્ડ પર મૂકવામાં આવ્યા છે. તેથી, હવે એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે, એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫-બી હેઠળના પ્રમાણપત્રની ગેરહાજરીમાં દસ્તાવેજોને એક્ટિવિટી આપવામાં આવ્યા ન હતા.

૮.. કે, આ સંજોગોમાં, આ નામદાર કોર્ટ સમક્ષ નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે કે એક્ટિવિટી ૮૭૭ પરની યાદી સાથે ક્રમ ૧ થી ૯ પર રજૂ કરાયેલા ઉક્ત દસ્તાવેજો કેસના મૂળને સ્પર્શે છે અને રાજકારણીઓ અને પોલીસ અધિકારીઓની મદદથી ષડયંત્રકારો દ્વારા આરોપીઓને ફસાવવામાં આવ્યા છે. તેથી, વાસ્તવિક ન્યાય કરવા માટે, આ નામદાર કોર્ટ સમક્ષ મારી નમ્ર રજૂઆત છે કે પક્ષકારોને અને બચાવ પક્ષના સાક્ષી તરીકેની મારી જુબાનીઓને વાસ્તવિક ન્યાય આપવામાં આવે. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫-બી હેઠળના પ્રમાણપત્રના સંબંધમાં, જે અલગ યાદી સાથે રજૂ કરવામાં આવેલ છે, મને ઉક્ત પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવે અને ન્યાયના હિતમાં તેને રેકૉર્ડ પર લેવામાં

આવે અને એકિઝબિટ ૮૭૭ પર રજૂ કરાયેલા ક્રમ નં. ૧ થી ૯ ધરાવતા દસ્તાવેજોને એકિઝબિટ આપવામાં આવે."

વિદ્વાન પબ્લિક પ્રોસિક્યુટરે પ્રશ્નવાળા દસ્તાવેજની સ્વીકૃતિ અંગે તેમના વાંધાઓ ઉઠાવતો એક શેરો મૂક્યો હતો. તે શેરો નીચે મુજબ વંચાય છે :

"નામદાર કોર્ટે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજોને એકિઝબિટ આપવાની પ્રાર્થના નામંજૂર કર્યા પછી અને જ્યારે આ પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવામાં આવ્યું તે તારીખે મૂળ દસ્તાવેજો અસ્તિત્વમાં ન હોવા છતાં, આ પ્રમાણપત્રની રજૂઆત સામે ગેરકાયદેસર રીતે અને બદલિશાદાથી વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. સાક્ષીએ જુબાનીમાં જણાવ્યું છે કે મૂળ દસ્તાવેજ રજૂ કરવો શક્ય નથી, આવા સંજોગોમાં માત્ર કલમ ૬૫બી હેઠળનું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવામાં આવે છે એટલે, દસ્તાવેજ સ્વીકાર્ય બની જતો નથી."

ચાલો હવે અરજદાર દ્વારા એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી હેઠળ રેકૉર્ડ પર મૂકવામાં આવેલા અને રજૂ કરાયેલા પ્રમાણપત્ર પર નજર કરીએ :

"ગઈકાલે ૫.૧૨.૨૦૧૭ ના રોજ મેં માર્ક ૮૭૭ પર દસ્તાવેજોની યાદી રજૂ કરી હતી, ઉક્ત યાદી સાથે, મેં કુલ ૯ દસ્તાવેજ પુરાવા રજૂ કર્યા હતા.

માર્ક ૮૭૭/૯ પર, મેં એક ડિવાઈસ રજૂ કર્યું જે ઓડિયો રેકોર્ડર કમ પેન ડ્રાઈવ છે, જે સામાન્ય પેન ડ્રાઈવ જેવું લાગે છે. આશારામ બાપુ, નારાયણ સાંઈ અને તેમના આશ્રમો વિરુદ્ધ ષડયંત્ર રચનારાઓને મારા પતિ સાથે મળીને શોધી કાઢવા માંગતી હોવાથી, મારે કેટલાક સિંગ ઓપરેશનોમાં ઉક્ત ડિવાઈસનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો હતો.

કે, મેં ઉક્ત ઓડિયો રેકોર્ડર કમ પેન ડ્રાઈવમાંથી ડેટા જાતે મારા લેપટોપમાં ટ્રાન્સફર કર્યો અને મારા લેપટોપમાંથી, મેં સતીશ વાઘવાણી, મારી અને મારા પતિની વાતચીત ધરાવતો ઉક્ત સિંગ ઓપરેશનનો ડેટા સીડી માં ટ્રાન્સફર કર્યો. મેં આ પ્રક્રિયા મારી જાતે જ કરી છે અને કહું છું અને જાહેર કરું છું કે સીડી માં ટ્રાન્સફર કરાયેલ ડેટા માર્ક ૮૭૭/૪ પર છે. વધુમાં, માર્ક ૮૭૭/૫ પર ટાઈપ કરેલી ટ્રાન્સક્રિપ્ટ છે જે માર્ક ૮૭૭/૯ પરના સિંગ ઓપરેશન ધરાવતા ઉપરોક્ત ઓડિયો રેકોર્ડર કમ પેન ડ્રાઈવમાં સંગ્રહિત ડેટા મુજબ સાચી અને સાચી છે.

કે, ૨૦૧૩ અને ૨૦૧૪ માં મારી પાસે મારો મોબાઈલ ફોન પણ હતો. મોબાઈલ ફોનનો નંબર ૮૯૮૦૩૦૯૧૭૮ છે અને ઉક્ત ફોનમાં કોલ રેકોર્ડ કરવાની સુવિધા પણ હતી. ઉક્ત ફોનમાં મેં ૨૫.૧૨.૨૦૧૩ ના રોજ વાસુ અને સતીશ વાઘવાણી વચ્ચેની વાતચીત પણ રેકોર્ડ કરી હતી.

મેં ઉક્ત મોબાઈલ ફોનમાંથી ડેટા મારા લેપટોપમાં ટ્રાન્સફર કર્યો અને ત્યારબાદ, મેં જાતે ઉક્ત વાતચીતની ઑડિઓ સીડી તૈયાર કરી જે મેં ક્રમ નં. ૨ (૮૭૭/૨) પરની યાદી સાથે રજૂ કરી છે અને ઉક્ત ઑડિઓની ટ્રાન્સક્રિપ્ટ ક્રમ નં. ૩ (૮૭૭/૩) પર છે.

ઉક્ત મોબાઈલ ફોનમાંથી, મેં ૧૦.૧૨.૨૦૧૪ ના રોજ વાસુ અને સતીશ વાઘવાણી વચ્ચેની વાતચીત પણ રેકૉર્ડ કરી અને મોબાઈલ ફોનમાંથી મેં ડેટા મારા લેપટોપમાં અને તે લેપટોપમાંથી સીડી માં ટ્રાન્સફર કર્યો જે ક્રમ નં. ૬ (૮૭૭/૬) પર છે. ક્રમ નં. ૭ (૮૭૭/૭) પરનો દસ્તાવેજ એ ક્રમ નં. ૬ (૮૭૭/૬) પર આવેલી સીડી ની સાચી અને સાચી ટાઈપ કરેલી ટ્રાન્સક્રિપ્ટ છે.

૨૧.૮.૨૦૧૫ ના રોજ બેંગ્લોરથી ક્યાંકથી મારી અને મારા પતિની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી અને અમે લાંબા સમય સુધી અમદાવાદ અને સુરત જેલમાં ન્યાયિક કસ્ટડીમાં હતા અને અમારા ઘર તેમજ અમારા સાધનોની દેખરેખ રાખવા માટે કોઈ નહોતું. જ્યારે અમને જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવ્યા, ત્યારે અગાઉ ઉલ્લેખિત ઉક્ત મોબાઈલ ફોન મળતો ન હતો. આમ ઉક્ત મોબાઈલ ફોન હવે ઉપલબ્ધ નથી પરંતુ, હું કહું છું કે ક્રમ નં. ૨ (૮૭૭/૨) અને ક્રમ નં. ૬ (૮૭૭/૬) પરની સીડી સાચો અને સાચો ડેટા છે.

સિંટિંગ ઓપરેશન કરવાના હેતુ માટે અમારી પાસે એક સ્પાય વોચ પણ હતી. અમે અમારી સ્પાય વોચમાંથી સિંટિંગ ઓપરેશન પણ કર્યું અને સિંટિંગ ઓપરેશન દરમિયાન જે કંઈ પણ બન્યું તે બધું વિગતવાર રેકૉર્ડ કર્યું. મેં ઉક્ત ઘડિયાળ ક્રમ નં. ૮ (૮૭૭/૮) પર પૃષ્ઠ નં. ૩૨ પર પણ રજૂ કરી છે પરંતુ તે કાર્યરત સ્થિતિમાં નથી કારણ કે સિંટિંગ ઓપરેશન પછી અમે ન્યાયિક કસ્ટડીમાં હોવાથી તેની યોગ્ય કાળજી લઈ શકાઈ ન હતી. ઉક્ત ઘડિયાળ ક્રમ નં. ૮ (૮૭૭/૮) પર આ નામદાર કોર્ટના રેકૉર્ડ પર છે અને હું સિંટિંગ ઓપરેશનની હકીકતોથી પણ વાકેફ છું.

વધુમાં, મેં અને વાસુએ પ.૧.૨૦૧૪ ના રોજ રાજપુરોહિત હોટલ ખાતે સતીશ વાઘવાણી, ઈન્ડિયા ન્યૂઝના શેખ રિપોર્ટર, ફરિયાદી અને તેના પતિ સાથેની મીટિંગનું ઉપરોક્ત સ્પાય વોચમાં રેકૉર્ડિંગ કરીને સિંટિંગ ઓપરેશન કર્યું હતું, જે એક્ઝિબિટ ૮૭૭/૮ પર રેકૉર્ડ પર છે. સ્પાય વોચમાં રેકૉર્ડ કરાયેલું વીડિયો રેકૉર્ડિંગ મેં મારા લેપટોપમાં ટ્રાન્સફર કર્યું હતું અને પછી સીડી તૈયાર કરી હતી. મેં ઉક્ત વિડીયો રેકૉર્ડિંગની ટ્રાન્સક્રિપ્ટ પણ તૈયાર કરી હતી. મેં આ વિડીયો રેકૉર્ડિંગ અને ટ્રાન્સક્રિપ્ટ અમદાવાદ, મોટેરા આશ્રમ ખાતે નિશાંતભાઈને સોંપી હતી. મને જાણ કરવામાં આવી રહી છે કે ઉક્ત સીડી અને ટ્રાન્સક્રિપ્ટ આ નામદાર કોર્ટમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. ઉક્ત સીડી એક્ઝિબિટ ૪૨૫/૧ પર અને

રેકોર્ડિંગની ટ્રાન્સક્રિપ્ટ એકિઝિબિટ નં. જરૂપ/૨/૧ થી જરૂપ/૨/૨૧ પર નામદાર કોર્ટના રેકોર્ડ પર છે.

રાજપુરોહિત હોટલ ખાતેની મીટિંગ દરમિયાન સતીશ વાઘવાણીએ વાસુના ફોનથી રાજુ ચાંડક સાથે વાત કરી હતી. ઉક્ત વાતચીત વાસુના ફોનમાં પણ રેકોર્ડ થઈ હતી, જે મેં મારા લેપટોપમાં ટ્રાન્સક્રિપ્ટ કરી હતી અને પછી સીડી તૈયાર કરી હતી. મેં ઉક્ત રેકોર્ડિંગની ટ્રાન્સક્રિપ્ટ પણ તૈયાર કરી હતી. મેં આ વિડીયો રેકોર્ડિંગ અને ટ્રાન્સક્રિપ્ટ અમદાવાદ, મોટેરા આશ્રમ ખાતે નિશાંતભાઈને સોંપી હતી. મને જાણ કરવામાં આવી રહી છે કે ઉક્ત સીડી અને ટ્રાન્સક્રિપ્ટ આ નામદાર કોર્ટમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. ઉક્ત સીડી એકિઝિબિટ જરૂપ/૩ પર અને રેકોર્ડિંગની ટ્રાન્સક્રિપ્ટ એકિઝિબિટ નં. જરૂપ/૪/૧ થી જરૂપ/૪/૩ પર નામદાર કોર્ટના રેકોર્ડ પર છે.

હું અને વાસુ ફરિયાદીના ઘરે ગયા હતા અને તેમને અને તેમના પતિને મળ્યા હતા. અમે સ્પષ્ટ વોચમાં ઉક્ત મીટિંગનું રેકોર્ડિંગ પણ કર્યું હતું. મેં મારા લેપટોપમાં ઉક્ત રેકોર્ડિંગ ટ્રાન્સક્રિપ્ટ કર્યું હતું અને પછી સીડી તૈયાર કરી હતી. ત્યારબાદ મેં ઉક્ત રેકોર્ડિંગની ટ્રાન્સક્રિપ્ટ પણ તૈયાર કરી હતી. મેં આ વિડીયો રેકોર્ડિંગ અને ટ્રાન્સક્રિપ્ટ અમદાવાદ, મોટેરા આશ્રમ ખાતે નિશાંતભાઈને સોંપી હતી. મને જાણ કરવામાં આવી રહી છે કે ઉક્ત સીડી અને ટ્રાન્સક્રિપ્ટ આ નામદાર કોર્ટમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. ઉક્ત સીડી

એકિઝબિટ જરૂપ/૮ પર અને રેકોર્ડિંગની ટ્રાન્સક્રિપ્ટ એકિઝબિટ નં. જરૂપ/૯/૧ થી જરૂપ/૯/૧૧ પર નામદાર કોર્ટના રેકોર્ડ પર છે.

હું કહું છું અને જાહેર કરું છું કે માર્ક ૮૭૭/૯ પરના ડિવાઈસમાં જે હતું તે સીડી માં સંગ્રહિત છે જે એકિઝબિટ ૮૭૭/૪ પર છે, અને એકિઝબિટ ૮૭૭/૫ એ તેની સાચી અને સાચી ટાઈપ ટ્રાન્સક્રિપ્ટ છે.

હું કહું છું અને જાહેર કરું છું કે માર્ક ૮૭૭/૮ પરના ડિવાઈસમાં જે હતું તે સીડી માં સંગ્રહિત છે જે એકિઝબિટ જરૂપ/૧ અને જરૂપ/૮ પર છે અને એકિઝબિટ જરૂપ/૪/૧ થી જરૂપ/૪/૩ અને જરૂપ/૯/૧ થી જરૂપ/૯/૧૧ એ તેની સાચી અને સાચી ટાઈપ ટ્રાન્સક્રિપ્ટ છે. હું કહું છું અને જાહેર કરું છું કે ફોનમાં જે ઓડિઓ રેકોર્ડિંગ કરવામાં આવ્યું હતું તે એકિઝબિટ નં. ૮૭૭/૨, ૮૭૭/૬ અને જરૂપ/૩ પરની સીડી માં છે અને તેની ટ્રાન્સક્રિપ્ટ એકિઝબિટ નં. ૮૭૭/૩, ૮૭૭/૭ અને જરૂપ/૪/૧ થી જરૂપ/૪/૩ પર તેની સાચી અને સાચી ટ્રાન્સક્રિપ્ટ છે."

આક્ષેપિત આદેશનો છેલ્લો ભાગ મહત્વપૂર્ણ છે, જે નીચે મુજબ વંચાય છે :

"અરજદાર/બચાવ પક્ષના સાક્ષી વતી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે તેણી કાયદાથી અજાણ છે; સંબંધિત સમયે આવું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવા અંગે તેણી કાયદાકીય રીતે જાગૃત ન હતી; કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને ન્યાય આપવાની કોર્ટની ફરજ છે. તેથી, કલમ ૬૫(બી) હેઠળનું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરતી વખતે, અરજદારે પ્રમાણપત્ર, સી.ડી. અને તેની સ્ક્રિપ્ટને પુરાવા તરીકે સ્વીકારવા અને તેમને એક્ટિવિટ નંબર આપવા રજૂઆત કરી છે.

ઉપરોક્ત રજૂઆતની સામે, વિદ્વાન સ્પેશિયલ પી.પી. જણાવે છે કે પ્રમાણપત્ર અને અરજીની વિગતોના અવલોકન પર અને સાક્ષીની જુબાનીને ધ્યાનમાં લેતા, સાક્ષીએ સ્વીકાર્યું છે કે કથિત રેકોર્ડિંગ રેકોર્ડ કરવા માટે માર્ક ૮૭૭/૯ ના ડિવાઈસનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો અને માર્ક ૮૭૭/૪ ની સી.ડી. માં રહેલું મૂળ રેકોર્ડિંગ ઉપલબ્ધ નથી અને તેનો નાશ કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે તેણી અને તેના પતિ અન્ય ગુનાના સંબંધમાં પોલીસ કસ્ટડી અને ન્યાયિક કસ્ટડીમાં હતા ત્યારે લેપટોપ કોની કસ્ટડીમાં હતું, જેમાં ડેટા કથિત રીતે ટ્રાન્સફર કરવામાં આવ્યો હતો, તે અંગે રેકોર્ડ પર એવી કોઈ વિગતો બહાર આવી નથી. જોકે મૂળ ડેટાનો નાશ કરવામાં આવ્યો છે, અને જ્યારે તેમાંથી બનાવેલી નકલના સંબંધમાં પ્રમાણપત્ર જારી કરવામાં આવે છે, ત્યારે ખામી પૂરવા માટે દસ્તાવેજ રજૂ કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે, જે મંજૂર કરી શકાય નહીં.

બંને પક્ષકારોની ઉપરોક્ત રજૂઆતો, અરજીની વિગતો અને અરજી સાથે રજૂ કરાયેલ માર્ક ૮૮૩/૧ ના પ્રમાણપત્ર પર વિચારણા કરતા, માર્ક ૮૮૩/૧ ના પ્રમાણપત્રના ફકરા ૩ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદાર/બચાવ પક્ષના સાક્ષીએ લેપટોપમાં ડેટા ટ્રાન્સફર કર્યો હતો અને હાલમાં, તે ડિવાઈસમાં ડેટા ઉપલબ્ધ નથી, જેનો ઉપયોગ તે માટે કરવામાં આવ્યો હતો. વધુમાં, માર્ક ૮૮૩/૧ ના પ્રમાણપત્રમાં એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું નથી કે જ્યારે તેણી અને તેના પતિ જેલમાં બંધ હતા ત્યારે ઉક્ત લેપટોપ કોના નિયંત્રણમાં હતું; અને જ્યારે એક્ઝિઝિટ નંબર આપવાની માંગણી આ અંગે આદેશ પસાર કરીને નકારી કાઢવામાં આવી છે, ત્યારે કલમ ૬૫(બી) ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને વર્તમાન અરજી મંજૂર કરવા પાત્ર નથી. તેથી, તે નકારી કાઢવામાં આવે છે."

નીચેની અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશથી અસંતુષ્ટ થઈને, અરજદાર ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૭ હેઠળ આ કોર્ટના સુપરવાઈઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરીને આ અરજી સાથે આ કોર્ટ સમક્ષ છે.

અરજદાર વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી ભદ્રિશ રાજુએ ભારપૂર્વક રજૂઆત કરી હતી કે નીચેની અદાલતે આક્ષેપિત આદેશ પસાર કરવામાં ગંભીર ભૂલ કરી

છે. વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી કે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી નોન-ઓબસ્ટેન્ટ કલોઝથી શરૂ થાય છે અને ઉક્ત જોગવાઈને પ્રાધાન્ય અને ઓવરરાઈડિંગ અસર આપે છે. પ્રથમ ભાગ નિર્ધારિત કરે છે કે પેપર પ્રિન્ટ આઉટપુટ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા આઉટપુટના સ્વરૂપમાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ માહિતી, એટલે કે અન્ય સ્ત્રોતમાંથી ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા પર નકલ કરેલ, સંગ્રહિત અથવા રેકૉર્ડ કરેલ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ, દસ્તાવેજ માનવામાં આવશે. પ્રથમ ભાગ, તેથી, પેપર પ્રિન્ટઆઉટ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા સાથે કામ કરે છે જેના પર ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની નકલ, સંગ્રહ અથવા રેકૉર્ડ કરવામાં આવ્યો છે જે મૂળ મીડિયાથી અલગ છે જેના પર ડેટા અથવા માહિતી બનાવવામાં આવી છે, અથવા રેકૉર્ડ, સંગ્રહ અથવા નકલ કરવામાં આવી છે. મીડિયા અને પેપર પ્રિન્ટ આઉટ મૂર્ત વસ્તુઓ છે. પેપર પ્રિન્ટ આઉટ જોઈ અને વાંચી શકાય છે. જ્યારે યોગ્ય સાધનો સાથે જોવામાં આવે અને પેપર પ્રિન્ટઆઉટ લેવામાં આવે ત્યારે મીડિયા પણ જોઈ અને વાંચી શકાય છે. નોંધપાત્ર અને પ્રસ્તુત રીતે, પેપર પ્રિન્ટઆઉટ આઉટપુટ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા આઉટપુટ, કલમ ૬૫બી માં નિર્ધારિત શરતોના સંતોષ પર પોતે જ દસ્તાવેજ તરીકે ગણવામાં આવે છે. શરતો માહિતી અને કમ્પ્યુટર સાથે સંબંધિત હશે જેમાંથી કૉપી કરીને, રેકૉર્ડ કરીને અથવા ફાઈલો સ્ટોર કરીને કાગળ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા પર પ્રિન્ટઆઉટ બનાવવામાં આવ્યું છે. નીચેનો ભાગ,

જાણાવે છે કે જ્યારે (એ) માહિતી (બી) કમ્પ્યુટર્સના સંબંધમાં કલમમાં ઉલ્લેખિત શરતો સંતોષાય છે, ત્યારે દસ્તાવેજ એટલે કે પ્રિન્ટેડ પેપર અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા કે જેના પર ફાઇલો કૉપિ, સંગ્રહિત અને રેકૉર્ડ કરવામાં આવી છે, તે મૂળની વધુ સાબિતી અથવા રજૂઆત વિના, પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય રહેશે. આવા સંજોગોમાં, મૂળ કમ્પ્યુટર અથવા સાધનો કે જેમાંથી કૉપિ કરીને, રેકૉર્ડ કરીને અથવા ફાઇલો સ્ટોર કરીને પેપર પ્રિન્ટ આઉટ અથવા મીડિયા બનાવવામાં આવ્યું હતું તેનું ઉત્પાદન કરવાની જરૂર નથી. એકવાર જરૂરિયાતો સંતોષાઈ ગયા પછી, પ્રિન્ટેડ દસ્તાવેજ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા એ સામગ્રીના પુરાવા હશે કે તે કમ્પ્યુટરમાં શું સંગ્રહિત હતું જેમાંથી પ્રિન્ટ આઉટ, અથવા મીડિયા કૉપિ કરીને, રેકૉર્ડ કરીને અથવા ફાઇલો સ્ટોર કરીને બનાવવામાં આવ્યું હતું. છેલ્લો ભાગ તેથી અસર સાથે કામ કરે છે, જ્યારે કલમ ૬૫બી માં જાણાવેલ જરૂરિયાતો સંતોષાય છે.

તેમણે વધુમાં રજૂઆત કરી કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડનો પુરાવો એ ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી એક્ટ દ્વારા એવિડન્સ એક્ટ હેઠળની વિવિધ જોગવાઈઓમાં સુધારો કરીને રજૂ કરાયેલ એક વિશેષ જોગવાઈ છે. કલમ ૫૯ અને ૬૫બી સાથે વાંચવામાં આવતી એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫એ નું શીર્ષક એવું ઠરાવવા માટે પૂરતું છે કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ સંબંધિત પુરાવા પરની વિશેષ જોગવાઈઓ એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયા દ્વારા સંચાલિત થશે.

એટલે કે, તે પોતે જ એક સંપૂર્ણ કોડ છે. વિશેષ કાયદો હોવાથી, એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૩ અને ૬૫ હેઠળના સામાન્ય કાયદાએ નમતું જોખવું પડશે.

વિદ્વાન વકીલે, તેમની રજૂઆતોના સમર્થનમાં, અનવર પી.વી. વિ. પી.કે. બશીર, (૨૦૧૪)૧૦ એસસીસી ૪૭૩ ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના ૩-૪૪ બેંચના નિર્ણય પર અને કુંદન સિંહ વિ. સ્ટેટ (ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૭૧૧ ઓફ ૨૦૧૪, ૨૪મી નવેમ્બર ૨૦૧૫ ના રોજ નક્કી કરાયેલ) ના કેસમાં દિલ્લી હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો.

ઉપરોક્ત સંદર્ભિત સંજોગોમાં, વિદ્વાન વકીલ પ્રાર્થના કરે છે કે આ અરજીમાં યોગ્યતા હોવાથી, તેને મંજૂર કરવામાં આવે, આક્ષેપિત આદેશ રદ કરવામાં આવે અને અરજી એક્ટિવિટ ૮૮૩ મંજૂર કરવામાં આવે.

બીજી તરફ, રાજ્ય વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર શ્રી મિતેશ અમીન દ્વારા આ અરજીનો સખત વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રી અમીને રજૂઆત કરી કે અરજી એક્ટિવિટ ૮૮૩ ને નકારી કાઢવામાં નીચેની અદાલત દ્વારા કાયદાની કોઈ ભૂલ તો શું, કોઈ ભૂલ કરવામાં આવી નથી તેવું કહી શકાય. તેમણે રજૂઆત કરી કે ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવાથી પ્રાથમિક પુરાવાનું અસ્તિત્વ

પૂર્વધારિત થાય છે. પ્રાથમિક પુરાવાની ગેરહાજરીમાં, નીચેની અદાલત સી.ડી. ને ધ્યાનમાં ન લેવા માટે વાજબી હતી. ઉપરોક્ત સંદર્ભિત સંજોગોમાં, વિદ્વાન પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર શ્રી અમીને રજૂઆત કરી કે આ અરજીમાં કોઈ યોગ્યતા ન હોવાથી, તેને નકારી કાઢવામાં આવે.

પક્ષકારો વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા પછી અને રેકૉર્ડ પરની સામગ્રીઓ પર વિચાર કર્યા પછી, મારી વિચારણા માટે માત્ર એક જ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે, શું આક્ષેપિત આદેશ પસાર કરવામાં નીચેની અદાલતે કોઈ ભૂલ કરી છે.

ચાલો હું પહેલા પ્રાથમિક પુરાવા અને ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવા અંગેના સામાન્ય કાયદા પર વિચાર કરું. સુપ્રીમ કોર્ટે, કાલિયા વિ. સ્ટેટ ઓફ એમ.પી., (૨૦૧૩) ૧૦ એસસીસી ૭૫૮ ના કેસમાં, દસ્તાવેજ સંબંધિત ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવાની પરવાનગી અંગે વિગતવાર સમજાવ્યું છે. હું સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનો ટાંકી શકું છું, ફકરા નં. ૧૩ અને ૧૪ માં, જે નીચે મુજબ છે:—

"૧૩. અધિનિયમ ૧૮૭૨ ની કલમ ૬૫(સી) પ્રદાન કરે છે કે જ્યારે મૂળ દસ્તાવેજ નાશ પામ્યો હોય અથવા ખોવાઈ ગયો હોય, અથવા જ્યારે તેના

સમાવિષ્ટોના પુરાવા પ્રદાન કરનાર પક્ષકાર, તેની પોતાની ખામી અથવા બેદરકારીથી ઉદ્ભવતા ન હોય તેવા અન્ય કોઈ કારણસર, તેને વાજબી સમયમાં રજૂ કરી શકતો ન હોય ત્યારે દસ્તાવેજ સંબંધિત ગૌણ પુરાવા રજૂ કરી શકાય છે. કોર્ટ કોર્ટમાં રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો અથવા તેના સમાવિષ્ટોના સંભવિત મૂલ્યની તપાસ કરવા અને ગૌણ પુરાવામાં દસ્તાવેજની સ્વીકૃતિના પ્રશ્નનો નિર્ણય લેવા માટે બંધાયેલ છે. (જુઓ: એચ. સિદ્ધીકી (મૃતક) એલઆરએસ દ્વારા વિ. એ. રામલિંગમ, એઆઈઆર ૨૦૧૧ એસસી ૧૪૮૨; અને રસિકલાલ માણેકચંદ ધારીવાલ અને અન્ય વિ. એમ.એસ.એસ. ફૂડ પ્રોડક્ટ્સ, (૨૦૧૨) ૨ એસસીસી ૧૮૬). જોકે, સામાન્ય દસ્તાવેજનો ગૌણ પુરાવો માત્ર અને માત્ર ત્યારે જ સ્વીકાર્ય છે જ્યારે તે સ્વીકારવા ઈચ્છુક પક્ષકારે કોર્ટ સમક્ષ સાબિત કર્યું હોય કે તે તેના કબજામાં અથવા નિયંત્રણમાં ન હતો અને વધુમાં, તેણે તે મેળવવા માટે જે થઈ શકે તે કર્યું છે. આમ, પક્ષકારે કલમમાં દર્શાવેલ રીતોમાંથી એકમાં બિન-ઉત્પાદનનો હિસાબ આપવો પડશે. પક્ષકારે વધુમાં એ હકીકતલક્ષી પાયો નાખવો પડશે કે જ્યાં મૂળ દસ્તાવેજ રજૂ કરી શકાતો ન હોય ત્યાં ગૌણ પુરાવા આપવાનો અધિકાર સ્થાપિત થાય. જ્યારે પક્ષકાર ગૌણ પુરાવા આપવાનો અધિકાર આપતા સંજોગો સાબિત કર્યા વિના પ્રમાણિત નકલ/ગૌણ પુરાવા આપે છે, ત્યારે સામા પક્ષે પ્રવેશ સમયે વાંધો ઉઠાવવો જ જોઈએ. જો તે સમયે વાંધો

ઉઠાવવામાં ન આવે, તો તેને વિલંબિત તબક્કે ઉઠાવવાથી અટકાવવામાં આવે છે. વધુમાં, દસ્તાવેજને પુરાવા તરીકે સ્વીકારવાથી જ તેની સાબિતી થતી નથી. કે, દસ્તાવેજ પર એકિઝબિટનું માત્ર ચિહ્નિત કરવું એ તેની સાબિતીને દૂર કરતું નથી, જે અન્યથા કાયદા અનુસાર થવું જરૂરી છે. (જુઓ: ધ રોમન કેથોલિક મિશન વિ. સ્ટેટ ઓફ મદ્રાસ, એઆઈઆર ૧૯૬૬ એસસી ૧૪૫૭; મારવાડી કુંભાર અને અન્ય વિ. ભગવાનપુરી ગુરુ ગણેશપુરી અને અન્ય, એઆઈઆર ૨૦૦૦ એસસી ૨૬૨૯; આર.વી.ઈ. વેંકટચલા ગૌન્ડર વિ. અરૂલમિગુ વિશ્વેશ્વરસ્વામી અને વી.પી. ટેમ્પલ અને અન્ય, એઆઈઆર ૨૦૦૩ એસસી ૪૫૪૮; શ્રીમતી દયામતી બાઈ વિ. કે.એમ. શક્તિ, એઆઈઆર ૨૦૦૪ એસસી ૪૦૮૨; અને લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિ. રામપાલ સિંહ બિસેન, (૨૦૧૦) ૪ એસસીસી ૪૯૧).

૧૪. એમ. ચંદ્રા વિ. એમ. થંગામુથુ અને અન્ય, (૨૦૧૦) ૯ એસસીસી ૭૧૨ માં, આ કોર્ટે આ પાસા પર વિગતવાર વિચાર કર્યો અને નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

અમે હાઈકોર્ટના તર્ક સાથે સહમત નથી. એ સાચું છે કે જે પક્ષકાર દસ્તાવેજના સમાવિષ્ટો પર આધાર રાખવા માંગે છે તેણે સમાવિષ્ટોના પ્રાથમિક પુરાવા રજૂ કરવા જ જોઈએ, અને માત્ર અપવાદરૂપ કિસ્સાઓમાં

જ ગૌણ પુરાવા સ્વીકાર્ય બનશે. જોકે, જો ગૌણ પુરાવા સ્વીકાર્ય હોય, તો તે કોઈપણ સ્વરૂપમાં રજૂ કરી શકાય છે જેમાં તે ઉપલબ્ધ હોઈ શકે, પછી ભલે તે નકલના ઉત્પાદન દ્વારા, નકલની ડુપ્લિકેટ નકલ, સમાવિષ્ટોના મૌખિક પુરાવા દ્વારા અથવા અન્ય સ્વરૂપમાં. ગૌણ પુરાવા પાયાના પુરાવા દ્વારા પ્રમાણિત હોવા જોઈએ કે કથિત નકલ વાસ્તવમાં મૂળની સાચી નકલ છે. એ વાત પર ભાર મૂકવો જોઈએ કે પ્રાથમિક પુરાવા જરૂરી એવા નિયમના અપવાદો એવા કેસમાં રાહત આપવા માટે રચાયેલ છે જ્યાં પક્ષકાર તે પક્ષની કોઈ ભૂલ ન હોવા છતાં મૂળ રજૂ કરવામાં ખરેખર અસમર્થ હોય. જે. યશોદા વિ. કે. શોભા રાણી, એઆઈઆર ૨૦૦૭ એસસી ૧૭૨૧ માં પણ સમાન મતનો પુનરોચાર કરવામાં આવ્યો છે."

સુપ્રીમ કોર્ટે, આર.વી.ઈ. વેંકટચલા ગૌન્ડર વિ. અરૂલમિગુ વિશ્વેશ્વરસ્વામી અને વી.પી. ટેમ્પલ અને અન્ય, (૨૦૦૩)૮ એસસીસી ૭૫૨ ના કેસમાં, ફક્ત નં. ૨૦ માં નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા:—

"પ્રતિવાદી-પ્રતિવાદી માટે વિદ્વાન વકીલે તેમની રજૂઆતના સમર્થનમાં ધ રોમન કેથોલિક મિશન વિ. ધ સ્ટેટ ઓફ મદ્રાસ અને અન્ય એઆઈઆર ૧૯૬૬ એસસી ૧૪૫૭ પર આધાર રાખ્યો છે કે દસ્તાવેજ પુરાવા તરીકે

સ્વીકાર્ય ન હોવા છતાં, જો રેકૉર્ડ પર લાવવામાં આવે, તો તેને વિચારણામાંથી બાકાત રાખવો જોઈએ. ઉપરોક્ત કેસમાં નિર્ધારિત કાયદાની દરખાસ્ત સાથે અમને કોઈ વિવાદ નથી. જોકે, વર્તમાન કેસ એવો છે કે જે કાયદાની સાચી સ્થિતિ ચોક્કસ બનવાની માંગ કરે છે. સામાન્ય રીતે પુરાવાની સ્વીકૃતિ અંગેનો વાંધો જ્યારે તે રજૂ કરવામાં આવે ત્યારે લેવો જોઈએ અને પછીથી નહીં. પુરાવા તરીકે દસ્તાવેજોની સ્વીકૃતિ અંગેના વાંધાઓને બે વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે:— (i) વાંધો કે જે દસ્તાવેજ સાબિત કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે તે પોતે પુરાવા તરીકે અસ્વીકાર્ય છે; અને (ii) જ્યાં વાંધો પુરાવા તરીકે દસ્તાવેજની સ્વીકૃતિનો વિવાદ કરતો નથી પરંતુ તે સાબિતીની પદ્ધતિ તરફ નિર્દેશિત છે જેમાં તેને અનિયમિત અથવા અપૂરતો હોવાનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ કિસ્સામાં, માત્ર એટલા માટે કે દસ્તાવેજ 'એક એકિઝબિટ' તરીકે ચિહ્નિત કરવામાં આવ્યો છે, તેની સ્વીકૃતિ અંગેનો વાંધો બાકાત રાખવામાં આવતો નથી અને તે પછીના તબક્કે અથવા તો અપીલ અથવા રિવિઝનમાં પણ ઉઠાવવા માટે ઉપલબ્ધ છે. બીજા કિસ્સામાં, પુરાવા રજૂ કરવામાં આવે તે પહેલાં વાંધો લેવો જોઈએ અને એકવાર દસ્તાવેજ પુરાવા તરીકે સ્વીકારવામાં આવે અને એકિઝબિટ તરીકે ચિહ્નિત કરવામાં આવે, વાંધો કે તેને પુરાવા તરીકે સ્વીકારવો જોઈતો ન હતો અથવા દસ્તાવેજ સાબિત કરવા માટે અપનાવવામાં આવેલી પદ્ધતિ અનિયમિત છે તે

દસ્તાવેજને એકિઝિબિટ તરીકે ચિહ્નિત કર્યા પછીના કોઈપણ તબક્કે ઉઠાવવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં. પછીની દરખાસ્ત વાજબી રમતનો નિયમ છે. નિર્ણાયક કસોટી એ છે કે શું કોઈ વાંધો, જો યોગ્ય સમયે લેવામાં આવે, તો પુરાવા રજૂ કરનાર પક્ષને ખામી દૂર કરવા અને સાબિતીની એવી પદ્ધતિનો આશરો લેવા માટે સક્ષમ બનાવશે જે નિયમિત હશે. વાંધો ઉઠાવવાનું ટાળવું ઘાતક બની જાય છે કારણ કે તેની નિષ્ફળતાથી વાંધો ઉઠાવવા માટે હકદાર પક્ષ પુરાવા રજૂ કરનાર પક્ષને એવી ધારણા પર કાર્ય કરવાની મંજૂરી આપે છે કે સામા પક્ષકાર સાબિતીની પદ્ધતિ વિશે ગંભીર નથી. બીજી તરફ, ત્વરિત વાંધો પુરાવા રજૂ કરનાર પક્ષને બે કારણોસર પૂર્વગ્રહ કરતો નથી: પ્રથમ, તે કોર્ટને પોતાનું મન લગાવવા અને તે જ સમયે સ્વીકૃતિના પ્રશ્ન પર તેનો નિર્ણય જાહેર કરવા સક્ષમ બનાવે છે; અને બીજું, જો કોર્ટનું તારણ અપનાવવામાં આવનાર સાબિતીની પદ્ધતિ પર પુરાવા રજૂ કરનાર પક્ષની વિરુદ્ધ જાય, તો સાબિતીની નિયમિત પદ્ધતિ અથવા પદ્ધતિની પરવાનગી આપવા માટે કોર્ટની છૂટછાટ માંગવાની અને તે દ્વારા સામા પક્ષ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ વાંધો દૂર કરવાની તક, પુરાવા રજૂ કરનાર પક્ષ માટે ઉપલબ્ધ છે. આવી પ્રથા અને પ્રક્રિયા બંને પક્ષો માટે ન્યાયી છે. અહીં ઉપર જણાવેલા બે પ્રકારના વાંધાઓમાંથી, બીજા કિસ્સામાં, ત્વરિત અને સમયસર વાંધો ઉઠાવવામાં નિષ્ફળતા એ દસ્તાવેજના ઔપચારિક સાબિતી પર આગ્રહ

રાખવાની આવશ્યકતાની માફી સમાન છે, જે દસ્તાવેજ પોતે સાબિત કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે તે પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય છે. પ્રથમ કિસ્સામાં, ઉચ્ચ અદાલતમાં વાંધો ઉઠાવવામાં મૌન સંમતિ કોઈ અવરોધ નહીં હોય."

સુપ્રીમ કોર્ટે, રણવીર સિંહ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, એઆઈઆર ૨૦૦૫ એસસી ૩૪૬૭ ના કેસમાં, ફકરા નં. ૨૬ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:-

"૨૬. શ્રી નરીમાનની એ દલીલ નકારી કાઢવામાં આવે છે કે પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલ વેચાણ દસ્તાવેજોની ઝેરોક્ષ નકલો જમીન સંપાદન અધિનિયમની કલમ ૫૧એ ની શરતોમાં પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય ન હતી. ઇન્ડિયન એપિડન્સ એક્ટની જોગવાઈઓ એવું નિર્ધારિત કરે છે કે જો પ્રાથમિક પુરાવા ઉપલબ્ધ ન હોય તો પક્ષકારો દ્વારા ગૌણ પુરાવા રજૂ કરી શકાય છે. જોકે, આ પ્રકૃતિના કિસ્સામાં, દાવેદાર-પ્રતિવાદીઓ વ્યવહારોથી વાકેફ હોઈ શકે છે. નિર્વિવાદપણે, તેઓએ ઉક્ત વેચાણ દસ્તાવેજોની સ્વીકૃતિ અંગે કોઈ વાંધો ઉઠાવ્યો ન હતો. અહીંના પ્રતિવાદીઓ દ્વારા કોઈ વાંધો ઉઠાવ્યા વિના વેચાણ દસ્તાવેજોની ઝેરોક્ષ નકલ એક્ઝિબિટ્સ તરીકે ચિહ્નિત કરવામાં આવી હતી. તેથી, આ કોર્ટ સમક્ષ પ્રથમ વખત આવો વાંધો લઈ શકાય નહીં. [જુઓ આર.વી.ઈ.

વેંકટચલા ગૌડર વિ. અરૂલમિયુ વિશ્વેશ્વરસ્વામી અને વી.પી. ટેમ્પલ અને અન્ય, (૨૦૦૩) ૮ એસસીસી ૭૫૨ અને દયામતી બાઈ (શ્રીમતી) વિ. કે.એમ. શફી, (૨૦૦૪) ૭ એસસીસી ૧૦૭]. તેમનું સંભવિત મૂલ્ય શું હશે તે આખરે કોર્ટ દ્વારા વિચારણા માટે આવી શકે છે પરંતુ ઉક્ત વેચાણ દસ્તાવેજો માત્ર એ આધારે નકારી શકાય નહીં કે માત્ર તેની ઝેરોક્ષ નકલો જ રેકૉર્ડ પર લાવવામાં આવી હતી. નોટિફિકેશનની તારીખે બજાર મૂલ્ય સાબિત કરવાની જવાબદારી દાવેદારો પર હતી. તેમના માટે તે હતું કે તેઓ રેકૉર્ડ પર પૂરતી અને નક્કર સામગ્રી લાવીને તેમના દાવાઓને સાબિત કરવા માટે પુરાવા રજૂ કરે જેથી કોર્ટ જમીન સંપાદન અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ નોટિફિકેશન જારી કરવાની તારીખે સંપાદિત જમીનનું બજાર મૂલ્ય નક્કી કરી શકે. જો દાવેદારોએ પોતે વેચાણ દસ્તાવેજોની ઝેરોક્ષ નકલો દાખલ કરી હોય અથવા ઉક્ત વેચાણના દાખલાઓના સંદર્ભમાં સંપાદિત જમીનનું બજાર મૂલ્ય નક્કી કરવા માટે સંબંધિત પરિબળો સાબિત કરવા કોઈ સાક્ષીની તપાસ કરવામાં નિષ્ફળ ગયા હોય, તો હવે તેમને તેમાંથી પીછેહઠ કરવાની અને એવો દાવો કરવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં કે ઉક્ત દસ્તાવેજોને સંપૂર્ણપણે અવગણવા જોઈએ."

સુનીલ મહેતા અને અન્ય વિ. ગુજરાત રાજ્ય, (૨૦૧૩)૯ એસસીસી ૨૦૯ ના કેસમાં, જેમાં કોર્ટે ફકરા નં. ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭ માં નીચેના અવલોકનો કર્યા:—

"૧૨. કલમ ૨૪૪ થી ૨૪૬ એ વાતની કોઈ શંકા રહેવા દેતી નથી કે એકવાર આરોપી કોર્ટમાં હાજર થાય અથવા મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ લાવવામાં આવે તો પ્રોસિક્યુશનને સાંભળવું પડશે અને તેના કેસના સમર્થનમાં લાવવામાં આવેલા તમામ પુરાવાઓ નોંધવા પડશે. ડિસ્ચાર્જ કરવાની સત્તા પણ કલમ ૨૪૫ હેઠળ માત્ર કલમ ૨૪૪ માં ઉલ્લેખિત તમામ પુરાવાઓ લીધા પછી જ વાપરી શકાય છે, તેવી જ રીતે કલમ ૨૪૬ ની શરતોમાં આરોપો ઘડવાની સત્તા કલમ ૨૪૪ હેઠળ નોંધાયેલા પુરાવાઓના આધારે વાપરવાની હોય છે. જ્યારે આવા પુરાવા લેવામાં આવ્યા હોય ત્યારે કલમ ૨૪૬ માં દેખાતી અભિવ્યક્તિ નોંધપાત્ર છે અને તે પુરાવાઓનો સંદર્ભ આપે છે જે પ્રોસિક્યુશન કોડની કલમ ૨૪૪(૧) ની શરતોમાં રજૂ કરવા જરૂરી છે. કલમ ૨૪૪, ૨૪૫ અને ૨૪૬ ની જોગવાઈઓમાં અથવા તે બાબત માટે કોડની અન્ય કોઈ જોગવાઈમાં એવું દૂર દૂરથી પણ સૂચવવા જેવું કંઈ નથી કે મેજિસ્ટ્રેટે પ્રકરણ XV હેઠળ આરોપી સામે નોંધ લેવાના અને પ્રક્રિયા જારી કરવાના તબક્કે જે પુરાવા નોંધ્યા હોય તે પુરાવા સમાન છે જેનો ઉપયોગ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કોડની કલમ ૨૪૪ હેઠળ રજૂ કર્યા વિના કલમ ૨૪૬ હેઠળ આરોપી વ્યક્તિઓ

સામે આરોપો ઘડવાના હેતુઓ માટે કરી શકાય છે. બંને પ્રકરણોની યોજના તદ્દન અલગ છે. જ્યારે પ્રકરણ XIV ફરિયાદો દાખલ કરવા, ફરિયાદી અને સાક્ષીઓની તપાસ અને તપાસ અને પૂછપરછ સાથે અથવા તેના વિના તેના આધારે નોંધ લેવા સાથે કામ કરે છે, જ્યારે પ્રકરણ XIX ભાગ બી પોલીસ રિપોર્ટ સિવાય અન્યથા સ્થાપિત વોરંટ કેસોની ટ્રાયલ સાથે કામ કરે છે. પ્રકરણ XIX હેઠળ આરોપીની ટ્રાયલ અને તેને સંબંધિત પુરાવાઓનો પ્રારંભિક તબક્કે રજૂ કરાયેલા પુરાવાઓ સાથે કોઈ સંબંધ નથી જ્યાં મેજિસ્ટ્રેટ જુલાનીઓ નોંધે છે અને આગળ વધવા માટે કેસ બનાવવામાં આવ્યો છે કે કેમ તે નક્કી કરવાના હેતુઓ માટે પુરાવાઓની તપાસ કરે છે. એવું કહી શકાય કે આરોપીની નોંધ લેવા અને સમન્સ આપવાના તબક્કે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલા પુરાવા ઘણીવાર સમાન હોઈ શકે છે જે સમન્સના આધારે આરોપી હાજર થયા પછી કોર્ટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે. જોકે, નોંધ લેવાના અને આરોપીને સમન્સ આપવાના તબક્કે કોર્ટ જે અભિગમ અપનાવે છે અને રજૂ કરાયેલા પુરાવાઓ અને ટ્રાયલ વખતે નોંધાયેલા પુરાવાઓ વચ્ચે ગુણાત્મક તફાવત છે. તફાવત એ હકીકતમાં રહેલો છે કે અગાઉની પ્રક્રિયા આરોપીની ગેરહાજરીમાં હાથ ધરવામાં આવે છે, જ્યારે બાદની પ્રક્રિયા તેની હાજરીમાં હાથ ધરવામાં આવે છે અને તેને પ્રોસિક્યુશન દ્વારા રજૂ કરાયેલા સાક્ષીઓની ઉલટતપાસ કરવાની તક મળે છે.

૧૩. પ્રતિવાદી-ફરિયાદી તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ શ્રી યુ.યુ. લલિતે સખત દલીલ કરી હતી કે કલમ ૨૪૪ કલ્પના કરતી નથી, પ્રોસિક્યુશન દ્વારા રજૂ કરાયેલા સાક્ષીઓની આરોપી દ્વારા ઉલટતપાસ માટે ચોક્કસ શબ્દોમાં જોગવાઈ કરવા દો. તેમણે રજૂઆત કરી કે કારણ કે કલમ ૨૪૪ ની જોગવાઈ આરોપો ઘડતા પહેલા આરોપીના આવા કોઈ અધિકારને માન્યતા આપતી નથી, તેથી તે કોઈ ફરક પડતો નથી કે શું કોર્ટ આરોપીની નોંધ લેવા અને સમન્સ આપવાના તબક્કે રજૂ કરાયેલા પુરાવાઓનું મૂલ્યાંકન કરી રહી હતી કે કલમ ૨૪૪ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ હાજર થયા પછી રજૂ કરાયેલ. તેમણે ખાસ કરીને કલમ ૨૪૬ ની પેટા-કલમ (૪) તરફ અમારું ધ્યાન દોર્યું જેમાં મેજિસ્ટ્રેટે આરોપીને પૂછવું જરૂરી છે કે શું તે પ્રોસિક્યુશન માટેના કોઈ પણ, અને જો એમ હોય તો, કયા સાક્ષીઓ કે જેના પુરાવા લેવામાં આવ્યા છે તેમની ઉલટતપાસ કરવા માંગે છે. શ્રી લલિત દ્વારા એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલમ ૨૪૬ ની પેટા-કલમ (૪) ની જોગવાઈ આરોપો ઘડાયા પછી જ આરોપી દ્વારા ઉલટતપાસ માટે જોગવાઈ કરે છે અને પહેલાં નહીં.

૧૪. અમારા મતે, તે દલીલમાં કોઈ યોગ્યતા નથી જેને માત્ર નકારવા માટે જ નોંધવાની જરૂર છે. અમે એક કરતા વધુ કારણોસર એમ કહીએ છીએ. પ્રથમ સ્થાને, અભિવ્યક્તિ મેજિસ્ટ્રેટ પ્રોસિક્યુશનને સાંભળવા આગળ વધશે અને કલમ ૨૪૪ માં દર્શાવ્યા મુજબ પ્રોસિક્યુશનના સમર્થનમાં રજૂ

કરી શકાય તેવા તમામ પુરાવા લેશે તે ઇન્ડિયન એવિડન્સ એક્ટ, ૧૮૭૨ ની કલમ ૩ ના અર્થમાં પુરાવાઓનો સંદર્ભ આપે છે. કલમ ૩ નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૩. અર્થઘટન કલમ આ અધિનિયમમાં નીચેના શબ્દો અને અભિવ્યક્તિઓનો ઉપયોગ નીચેના અર્થમાં કરવામાં આવે છે, સિવાય કે સંદર્ભ પરથી વિપરીત ઉદ્દેશ્ય દેખાય:

પુરાવો. પુરાવાનો અર્થ થાય છે અને તેમાં સમાવેશ થાય છે

૧) તમામ નિવેદનો જે કોર્ટ તપાસ હેઠળની હકીકતની બાબતોના સંબંધમાં સાક્ષીઓ દ્વારા તેની સમક્ષ કરવા માટે પરવાનગી આપે છે અથવા આવશ્યક કરે છે, આવા નિવેદનોને મૌખિક પુરાવા કહેવામાં આવે છે;

૨) કોર્ટના નિરીક્ષણ માટે રજૂ કરાયેલ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સ સહિત તમામ દસ્તાવેજો, આવા દસ્તાવેજોને દસ્તાવેજી પુરાવા કહેવામાં આવે છે."

૧૫. આપણે એવિડન્સ એક્ટના પ્રકરણ X નો પણ સંદર્ભ આપી શકીએ છીએ જે સાક્ષીઓની તપાસ સાથે કામ કરે છે. તે પ્રકરણમાં આવતી કલમ ૧૩૭ સરતપાસ, ઉલટ અને ફેરતપાસના અભિવ્યક્તિઓને વ્યાખ્યાયિત

કરે છે જ્યારે કલમ ૧૩૮ તપાસનો ક્રમ નક્કી કરે છે અને નીચે મુજબ વંચાય છે:

૧૩૮. તપાસનો ક્રમ. સાક્ષીઓની પહેલા સરતપાસ કરવામાં આવશે, પછી (જો સામા પક્ષની ઈચ્છા હોય તો) ઉલટતપાસ કરવામાં આવશે, પછી (જો તેને બોલાવનાર પક્ષની ઈચ્છા હોય તો) ફેરતપાસ કરવામાં આવશે.

તપાસ અને ઉલટતપાસ સંબંધિત હકીકતોને લગતી હોવી જોઈએ, પરંતુ ઉલટતપાસ એ હકીકતો પૂરતી સીમિત હોવી જરૂરી નથી જે સાક્ષીએ તેની સરતપાસમાં જુબાની આપી હોય.

ફેરતપાસની દિશા. – ફેરતપાસ ઉલટતપાસમાં ઉદ્દેખિત બાબતોના સ્પષ્ટીકરણ તરફ નિર્દેશિત કરવામાં આવશે; અને, જો કોર્ટની પરવાનગીથી, ફેરતપાસમાં નવી બાબત દાખલ કરવામાં આવે, તો સામા પક્ષ તે બાબત પર વધુ ઉલટતપાસ કરી શકે છે."

૧૬. તે સ્પષ્ટ છે કે એવિડન્સ એક્ટના અર્થમાં અને સી.આર.પી.સી ની કલમ ૨૪૪ ના અર્થમાં પણ પુરાવા એ છે જે મૌખિક પુરાવાના કિસ્સામાં કલમ ૧૩૮ હેઠળ નિર્ધારિત રીતે નોંધવામાં આવે છે. દસ્તાવેજી પુરાવા પણ તેવી જ રીતે પુરાવા હશે જો દસ્તાવેજો એવિડન્સ એક્ટ હેઠળ માન્ય અને પૂરી પાડવામાં આવેલ રીતે સાબિત થાય સિવાય કે કોઈ વૈધાનિક

જોગવાઈ દસ્તાવેજને તેના કોઈપણ ઔપચારિક સાબિતી વિના પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય બનાવે.

૧૭. એટલું કહેવું પૂરતું છે કે કલમ ૨૪૪, ૨૪૫ અને ૨૪૬ માં ઉલ્લેખિત પુરાવાઓ, ઉક્ત જોગવાઈઓ અને એવિડન્સ એક્ટની જોગવાઈઓના સાદા વાંચન પર, ત્યારે જ સ્વીકાર્ય હોવા જોઈએ જો તે રજૂ કરવામાં આવે અને, દસ્તાવેજોના કિસ્સામાં, એવિડન્સ એક્ટ હેઠળ સ્થાપિત પ્રક્રિયા અનુસાર સાબિત થાય જેમાં જે પક્ષકારો સામે આ પુરાવા રજૂ કરવામાં આવે છે તેમને સંબંધિત સાક્ષીઓની ઉલટતપાસ કરવાના અધિકારોનો સમાવેશ થાય છે."

સુપ્રીમ કોર્ટે, બિપિન શાંતિલાલ પંચાલ વિ. ગુજરાત રાજ્ય ના કેસમાં ૨૦૦૧(૨) જી.એલ.એચ. પૃષ્ઠ ૫ માં નોંધાયેલ છે તેમાં હાથ પરના મુદ્દા સાથે લંબાણપૂર્વક કામ કર્યું છે. સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા ફકરા નં. ૧૨ થી ૧૬ માં કરવામાં આવેલા અવલોકનો નીચે મુજબ છે:—

"૧૨. અગાઉ ધ્યાન દોર્યા મુજબ, જુદા જુદા પ્રસંગોએ ટ્રાયલ જજે દસ્તાવેજો અથવા પુરાવાની અન્ય બાબતોની સ્વીકૃતિના પ્રશ્ન પર નિર્ણય લેવાનું પસંદ કર્યું છે, જ્યારે તેની સામે વાંધાઓ ઉઠાવવામાં આવ્યા અને

ત્યારબાદ આવા વાંધાઓને કાયમ રાખતા અથવા રદ કરતા વિગતવાર આદેશો પસાર કરવામાં આવ્યા. ખરાબ વાત એ છે કે આદેશો પસાર કર્યા પછી ટ્રાયલ કોર્ટ આવા વચગાળાના આદેશોને પડકારવાના હેતુથી સંબંધિત પક્ષકારો ઉચ્ચ અદાલતો સમક્ષ જાય તે માટે દિવસો અને અઠવાડિયા સુધી રાહ જોઈ.

૧૩. તે એક પ્રાચીન પ્રથા છે કે પુરાવા એકત્રિત કરવાના તબક્કે, જ્યારે પણ પુરાવામાં કોઈપણ સામગ્રીની સ્વીકૃતિ અંગે કોઈ વાંધો ઉઠાવવામાં આવે છે ત્યારે કોર્ટ આવા વાંધા પર આદેશ પસાર કર્યા વિના આગળ વધતી નથી. પરંતુ ઉપરોક્ત પ્રથાનું પરિણામ આ છે: ધારો કે ટ્રાયલ કોર્ટ, એક કેસમાં, ચોક્કસ વાંધાને કાયમ રાખે છે અને સામગ્રીને પુરાવા તરીકે સ્વીકારવામાંથી બાકાત રાખે છે અને પછી ટ્રાયલ સાથે આગળ વધે છે અને કેસનો અંતિમ નિકાલ કરે છે. જો અપીલ અથવા રિવિઝનલ કોર્ટ, જ્યારે સમાન પ્રશ્ન પર ફરીથી ચર્ચા કરવામાં આવે, ત્યારે તે સામગ્રીની સ્વીકૃતિ પર અલગ દૃષ્ટિકોણ લઈ શકે તો આવા કિસ્સાઓમાં અપીલ કોર્ટ તે પુરાવાના લાભથી વંચિત રહેશે, કારણ કે તે ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા રેકૉર્ડ પર મૂકવામાં આવ્યો ન હતો. આવી સ્થિતિમાં ઉચ્ચ અદાલતે તે પુરાવા નોંધવા માટે ટ્રાયલ કોર્ટમાં કેસ પાછો મોકલવો પડી શકે છે અને પછી કેસનો નવેસરથી નિકાલ કરવો પડી શકે છે. આપણા દ્વારા બનાવવામાં આવેલી પ્રથાઓને કારણે ટ્રાયલ બિનજરૂરી રીતે આટલી લાંબી કેમ

ચાલવી જોઈએ. આવી પ્રથાઓ, જ્યારે લાંબા સમયગાળા દરમિયાન ટ્રાયલ કાર્યવાહીની સ્થિર અને ઝડપી પ્રગતિને અવરોધતા અવરોધો હોવાનું સમજાય છે, ત્યારે તેને ફરીથી તૈયાર કરવી જોઈએ અથવા વધુ સારા વિકલ્પો માટે રસ્તો આપવા માટે ફરીથી ઢાળવી જોઈએ જે ટ્રાયલ કાર્યવાહીને વેગ આપવા મદદ કરશે.

૧૪. જ્યારે આ રીતે ફરીથી તૈયાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રથા જે વધુ સારો વિકલ્પ બની શકે છે તે આ છે: જ્યારે પણ કોઈપણ સામગ્રી અથવા મૌખિક પુરાવાની વસ્તુની સ્વીકૃતિ અંગે પુરાવા લેવાના તબક્કે કોઈ વાંધો ઉઠાવવામાં આવે છે ત્યારે ટ્રાયલ કોર્ટ આવા વાંધાની નોંધ કરી શકે છે અને અંતિમ ચુકાદામાં અંતિમ તબક્કે નક્કી કરવાના આવા વાંધાઓને આધીન વાંધાજનક દસ્તાવેજને કામચલાઉ રીતે કેસમાં એક એક્ઝિબિટ તરીકે ચિહ્નિત કરી શકે છે (અથવા મૌખિક પુરાવાના વાંધાજનક ભાગની નોંધ કરી શકે છે). જો કોર્ટ અંતિમ તબક્કે જુએ કે ઉઠાવવામાં આવેલ વાંધો ટકવાપાત્ર છે તો ન્યાયાધીશ અથવા મેજિસ્ટ્રેટ આવા પુરાવાઓને વિચારણામાંથી બાકાત રાખી શકે છે. અમારા મતે આવો માર્ગ અપનાવવામાં કોઈ ગેરકાયદેસરતા નથી. (જોકે, અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે જો વાંધો દસ્તાવેજની સ્ટેમ્પ ડ્યુટીની ખામી સાથે સંબંધિત હોય તો કોર્ટે આગળ વધતા પહેલા વાંધાનો નિર્ણય લેવો પડશે. અન્ય તમામ વાંધાઓ માટે ઉપર સૂચવેલી પ્રક્રિયાને અનુસરી શકાય છે.

૧૫. ઉપરોક્ત પ્રક્રિયાને જો અનુસરવામાં આવશે, તો બે ફાયદા થશે. પ્રથમ એ છે કે ટ્રાયલ કોર્ટમાં પુરાવા લેવાના તબક્કા દરમિયાનનો સમય આવા વાંધાઓ ઉઠાવવાને કારણે બગડશે નહીં અને કોર્ટ સાક્ષીઓની તપાસ ચાલુ રાખી શકે છે. સાક્ષીઓએ કલાકો સુધી, જો દિવસો સુધી નહીં તો રાહ જોવી પડશે નહીં. બીજું એ છે કે ઉપરી અદાલત, જ્યારે ટ્રાયલ કોર્ટના અંતિમ ચુકાદા સામે અપીલ અથવા રિવિઝનમાં સમાન વાંધા પર ફરીથી ચર્ચા કરવામાં આવે છે અને પુનર્વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે ટ્રાયલ કોર્ટમાં કેસને ફરીથી નિકાલ માટે મોકલવાની તસ્દી લીધા વિના, તે વાંધા અંગે ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા લેવામાં આવેલા દષ્ટિકોણની સાચીતા નક્કી કરી શકે છે. અમે એ પણ ધ્યાન દોરી શકીએ છીએ કે આ પગલું મુકદ્દમાના પક્ષકારોને કોઈ નુકસાન પહોંચાડશે નહીં અને તેમના દુઃખ અથવા ખર્ચમાં વધારો કરશે નહીં.

૧૬. તેથી, અમે ઉપરોક્ત પ્રક્રિયાને ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા અનુસરવાની પ્રક્રિયા બનાવીએ છીએ જ્યારે પણ કોઈપણ સામગ્રી અથવા મૌખિક પુરાવાની કોઈપણ વસ્તુની સ્વીકૃતિ અંગે વાંધો ઉઠાવવામાં આવે છે.

ઉપર જણાવેલ સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણયો પરથી જે સ્પષ્ટ થાય છે તે એ છે કે દસ્તાવેજ સંબંધિત ગૌણ પુરાવાની સ્વીકૃતિ અંગેનો વાંધો દસ્તાવેજને એકિઝબિટ તરીકે ચિહ્નિત કર્યા પછી પણ અથવા રિવિઝનમાં પણ ઉઠાવી શકાય

છે જો સાબિત કરવાની માંગ કરાયેલ દસ્તાવેજ પોતે અસ્વીકાર્ય હોય. જો વાંધો દસ્તાવેજની સ્વીકૃતિ સામે નહીં પરંતુ અનિયમિતતા અથવા અપૂરતાપણું વગેરેના આધારે તેની સાબિતીની પદ્ધતિ સામે નિર્દેશિત કરવામાં આવે છે, તો જો દસ્તાવેજને સામા પક્ષના કોઈપણ વાંધા વિના પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યો હોય તો આવો વાંધો સ્વીકાર્ય નથી. અહીં અરજદારનો વાંધો માત્ર ઉક્ત દસ્તાવેજની સાબિતીની પદ્ધતિ અંગે છે પરંતુ ઉક્ત દસ્તાવેજની સ્વીકૃતિ અંગે નથી.

સુનીલ મહેતા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા સમજાવેલ કાયદાનો સિદ્ધાંત એ છે કે સી.આર.પી.સી ની કલમ ૨૪૪ ના અર્થમાં પુરાવા એ છે જે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૧૩૮ હેઠળ નિર્ધારિત રીતે નોંધવામાં આવે છે – મૌખિક પુરાવાના કિસ્સામાં અને દસ્તાવેજી પુરાવા પણ તેવી જ રીતે પુરાવા હશે જો દસ્તાવેજો એવિડન્સ એક્ટ હેઠળ માન્ય અને પૂરી પાડવામાં આવેલ રીતે સાબિત થાય. ટૂંકમાં, કલમ ૨૪૪, ૨૪૫ અને ૨૪૬ સી.આર.પી.સી માં ઉદ્દેખિત પુરાવાઓ ત્યારે જ સ્વીકાર્ય હોવા જોઈએ જો તે રજૂ કરવામાં આવે અને, દસ્તાવેજોના કિસ્સામાં, એવિડન્સ એક્ટ હેઠળ સ્થાપિત પ્રક્રિયા અનુસાર સાબિત થાય.

કોઈપણ પક્ષ દ્વારા દાખલ કરાયેલ કોઈપણ દસ્તાવેજ તે સાબિત અથવા ખોટો સાબિત થાય તે પહેલાં ત્રણ તબક્કામાંથી પસાર થાય છે. તેઓ નીચે મુજબ છે:

પ્રથમ તબક્કો: જ્યારે દસ્તાવેજો કોઈપણ પક્ષ દ્વારા કોર્ટમાં દાખલ કરવામાં આવે છે; આ દસ્તાવેજો ફાઈલ પર હોવા છતાં, ન્યાયિક રેકૉર્ડનો ભાગ બનતા નથી;

બીજો તબક્કો: જ્યારે દસ્તાવેજો પક્ષકાર દ્વારા પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે અને કોર્ટ દસ્તાવેજોને પુરાવા તરીકે સ્વીકારે છે. પુરાવા તરીકે સ્વીકૃત દસ્તાવેજ કેસના ન્યાયિક રેકૉર્ડનો ભાગ બની જાય છે અને પુરાવા સમાન બને છે;

ત્રીજો તબક્કો: એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૩ ના સંદર્ભમાં જ્યારે કોર્ટને પોતાનું ન્યાયિક મન લગાવવાનું કહેવામાં આવે ત્યારે દસ્તાવેજો જે સાબિત થયા, સાબિત થયા નથી અથવા ખોટા સાબિત થયા.

પુરાવા તરીકે દસ્તાવેજનો માત્ર પ્રવેશ જ તેની સાબિતીને દૂર કરતો નથી.

જ્યારે કોર્ટને દસ્તાવેજની સ્વીકૃતિ તપાસવા માટે કહેવામાં આવે છે ત્યારે તે માત્ર દસ્તાવેજ પર જ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. જ્યારે દસ્તાવેજ સાબિત થયો છે, ખોટો

સાબિત થયો છે કે સાબિત થયો નથી તે અંગે ન્યાયિક અભિપ્રાય રચવા માટે કહેવામાં આવે ત્યારે કોર્ટ માત્ર દસ્તાવેજને અથવા બોક્સમાં ઉભેલા સાક્ષીના નિવેદનને જોશે નહીં; તે સમગ્ર રેકૉર્ડમાંથી ઉભરતા કેસની સંભાવનાઓને ધ્યાનમાં લેશે. કોઈપણ કાયદા, નિયમ અથવા પ્રેક્ટિસ નિર્દેશનો એવો ઇરાદો હોઈ શકે નહીં કે જ્યારે પણ કોઈ દસ્તાવેજ એક્ઝિબિટ થવા માટે કોર્ટ સમક્ષ મૂકવામાં આવે ત્યારે કોર્ટને કેસના સમગ્ર રેકૉર્ડ પર પોતાનું ન્યાયિક મન લગાવવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે અને તેને એક્ઝિબિટ તરીકે ચિહ્નિત કરતા પહેલા તે સાબિત થયું છે કે કેમ તેનો અભિપ્રાય બનાવે.

કોઈપણ દસ્તાવેજને એક્ઝિબિટ તરીકે ચિહ્નિત કરવું, પછી ભલે તે મૂળાક્ષરોના ઉપયોગ દ્વારા અથવા સંખ્યાઓના ઉપયોગ દ્વારા કોઈપણ રીતે હોય, માત્ર ઓળખના હેતુ માટે છે. રેકૉર્ડ વાંચતી વખતે પક્ષકારો અને કોર્ટને ખબર પડવી જોઈએ કે જુબાની આપતી વખતે સાક્ષી સમક્ષ કયો દસ્તાવેજ હતો. દસ્તાવેજ સાક્ષી સમક્ષ મૂકવામાં આવે કે તરત જ ઓળખના હેતુ માટે શેરો મૂકવાની ગેરહાજરી ગંભીર મૂંઝવણ ઊભી કરશે કારણ કે કોઈ વ્યક્તિ માત્ર અનુમાન લગાવશે અથવા આશ્ચર્ય પામશે કે સાક્ષી જુબાની આપતી વખતે કયા દસ્તાવેજનો સંદર્ભ આપી રહ્યો હતો.

દસ્તાવેજ પર એક્ઝિબિટ નંબરનો શેરો તેની સાબિતી સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતો નથી. ન તો દસ્તાવેજ સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી એક્ઝિબિટ નંબરનું ચિહ્નિત

કરવાનું મુલતવી રાખી શકાય; ન તો માત્ર એટલા માટે દસ્તાવેજ સાબિત થયો હોવાનું માની શકાય કારણ કે તેને એકિઝબિટ તરીકે ચિહ્નિત કરવામાં આવ્યો છે.

હું સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત વિ. ગૌરાંગ મથુરભાઈ લેવા ૧૯૯૯ (૨) જી.એલ.એચ. પૃષ્ઠ ૫ માં નોંધાયેલ કેસમાં આ કોર્ટના નિર્ણયનો લાભ સાથે ઉલ્લેખ કરી શકું છું. ફક્ત નં. ૫, ૬, ૭ અને ૮ માં કરવામાં આવેલા અવલોકનો નીચે મુજબ છે:—

"૫. જ્યારે કોર્ટને જાણવા મળે છે કે સાક્ષી દ્વારા પુરાવા તરીકે રજૂ કરાયેલ કોઈ ચોક્કસ દસ્તાવેજ એવિડન્સ એક્ટની જોગવાઈઓ અથવા લાગુ પડતા અન્ય કાયદાઓની જોગવાઈઓ અનુસાર યોગ્ય રીતે સાબિત થાય છે, ત્યારે કોર્ટ તેને એકિઝબિટ આપી શકે છે જેથી કેસનો અંતિમ નિકાલ કરતી વખતે તેને ધ્યાનમાં લઈ શકાય. "એકિઝબિટ" શબ્દના અર્થ વિશે, રખાલદાસ પ્રામાણિક વિ. શ્રીમતી શાંતિલતા ઘોષ અને અન્ય એઆઈઆર ૧૯૫૬ કલકત્તા ૬૧૯ ના કેસમાં કલકત્તા હાઈકોર્ટ સમક્ષ એક પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો જેમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે "એકિઝબિટ" નો અર્થ થાય છે દસ્તાવેજ જે કાર્યવાહીના સંબંધમાં કોઈ પ્રશ્ન અથવા અન્ય બાબતનો નિર્ણય લેવામાં ધ્યાનમાં લેવાના હેતુ માટે એકિઝબિટ કરવામાં આવે છે. તેથી હું સ્પષ્ટ કરું છું કે જ્યારે દસ્તાવેજને એકિઝબિટ આપવામાં આવે છે,

ત્યારે કોર્ટ, તેને એક્ઝિબિટ આપતી વખતે પક્ષકારોના અધિકારોનો અંતિમ નિર્ણય લેતી નથી, અથવા કોઈ અભિપ્રાય બનાવતી નથી, અથવા દસ્તાવેજ પર અથવા વિચારણા માટે ઊભા થતા મુદ્દા પર કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતી નથી. ટૂંકમાં, વિચારણા માટે ઊભા થતા મુદ્દાઓને કોઈ કાનૂની સ્વરૂપ આપવામાં આવતું નથી. સુનાવણી પૂરી થયા પછી, અંતિમ નિર્ણય લેતી વખતે, કોર્ટ કોઈ ચોક્કસ દસ્તાવેજને એ આધારે છોડી દેવા માટે મુક્ત છે કે તે યોગ્ય રીતે સાબિત થયો નથી અથવા એવું ઠરાવીને કે દસ્તાવેજ આંશિક રીતે સાબિત થયો હતો એટલે કે માત્ર તેનો અમલ સાબિત થયો હતો, પરંતુ કારણ કે તેના સમાવિષ્ટો સાબિત થયા ન હતા, તેને ધ્યાનમાં લઈ શકાય નહીં. જો પક્ષકારોમાંથી કોઈ પણ પાછળથી સુનાવણી દરમિયાન રેકૉર્ડમાં સ્વીકૃત દસ્તાવેજને રદ કરવા માટે અરજી દાખલ કરે છે, તો કોર્ટ પક્ષકારોને સાંભળીને તેને રદ કરી શકે છે જો તેને લાગે કે દસ્તાવેજ કાયદેસર અને યોગ્ય રીતે સાબિત અને એક્ઝિબિટ થયેલો નથી. ટૂંકમાં, દસ્તાવેજને એક્ઝિબિટ આપવાથી તેના ગુણદોષ અથવા ખામીઓનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવતું નથી, અને પક્ષકારોના અધિકારો અને જવાબદારીઓનો અંતિમ નિર્ણય લેવામાં આવતો નથી, અથવા દસ્તાવેજને એક્ઝિબિટ આપવો એ બાબતનું પ્રક્રિયાગત પાસું છે અને તે માત્ર એટલું જ દર્શાવે છે કે દસ્તાવેજ ઔપચારિક રીતે સાબિત થયો છે. અંતિમ ચુકાદો ઉચ્ચારવાના હેતુ માટે

પુરાવાની અંતિમ પ્રશંસા કરતી વખતે પક્ષકારોના અધિકારો અને જવાબદારીઓ નક્કી કરવાની હોય છે. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને, પત્રો અને ગ્રીટિંગ કાર્ડ્સને પુરાવા તરીકે સ્વીકારતો પસાર કરાયેલો આદેશ વચગાળાનો આદેશ હોવાનું કહી શકાય.

૬. મારા આવા મતના સમર્થનમાં મુદ્દા પરના કેટલાક નિર્ણયોનો સંદર્ભ આપી શકાય. ઇન્દ્ર નાથ ગુહા વિ. સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાળ ૧૯૭૯ ક્રિ. એલ.જે. એનઓસી ૧૨૯ (કલકત્તા) ના કેસમાં, જ્યારે મૌખિક પુરાવાની સ્વીકૃતિ અંગે સમાન પ્રશ્ન ઉભો થયો હતો, ત્યારે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે મૌખિક પુરાવાની સ્વીકૃતિ સંબંધિત આદેશ એ વચગાળાનો આદેશ છે અને અંતિમ આદેશ નથી. આ નિર્ણય યોગ્ય ફેરફારો સાથે દસ્તાવેજી પુરાવાઓને પણ લાગુ કરી શકાય છે. અલાહાબાદ હાઈકોર્ટ ભૈયાલાલ વિ. રામ દિન એઆઈઆર ૧૯૮૯ અલાહાબાદ ૧૩૦ ના કેસમાં એવું ઠરાવ્યું છે કે માત્ર દસ્તાવેજને એક્ઝિબિટ આપવામાં આવે છે, તે એવું દર્શાવતું નથી કે કોર્ટ પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલા પુરાવાના આધારે પ્રશ્નની તપાસ કરવાથી અટકાવે છે કે શું પ્રશ્નવાળો દસ્તાવેજ તે પક્ષકાર દ્વારા મુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો જેના દ્વારા તે ચલાવવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે. દસ્તાવેજને એક્ઝિબિટ આપવામાં આવે છે તે હકીકત, તે માત્ર એટલું જ સ્થાપિત કરે છે કે તે ઔપચારિક રીતે સાબિત થયું છે. પરંતુ જ્યાં દસ્તાવેજના અમલને પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં હકીકતની અદાલત

સ્પષ્ટપણે પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલા પુરાવાઓનું વજન કરવા અને તે નક્કી કરવા માટે હકદાર છે કે શું દસ્તાવેજ ખરેખર તે પક્ષકાર દ્વારા ચલાવવામાં આવ્યો હતો કે જેણે સમાન ચલાવ્યો હોવાનો આક્ષેપ કર્યો છે. મનોહર નાથ શેર વિ. સ્ટેટ ઓફ જે. એન્ડ કે. - ૧૯૮૦ ક્રિ. એલ.જે. ૨૯૨ માં, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે દસ્તાવેજના ઉત્પાદનને મંજૂરી આપતો અથવા અસ્વીકાર કરતો આદેશ તે કાર્યવાહીનો અંત લાવતો નથી જેમાં આદેશ આપવામાં આવ્યો છે. આવો આદેશ એ કાર્યવાહીમાં માત્ર એક પગલું છે અને તે પ્રક્રિયાગત બાબતથી સંબંધિત છે અને પક્ષકારોના અધિકારો નક્કી કરવાનો હેતુ ધરાવતો નથી. આવો આદેશ વચગાળાનો આદેશ છે અને તેની સામે રિવિઝન જાળવી શકાતી નથી. લાહોર હાઈકોર્ટે રોબર્ટ કેમરોન ચામરેટ વિ. શ્રીમતી ફિલિસ એથેલ ચામરેટ એ.આઈ.આર. ૧૯૩૭ લાહોર ૧૭૬ માં એવું ઠરાવ્યું છે કે ચોક્કસ પુરાવાની સ્વીકૃતિ એ વચગાળાનો આદેશ છે જેને પાછળથી અસ્વીકાર્ય તરીકે ઠરાવવામાં આવી શકે છે જોકે અલબત્ત તે વારંવાર કરવામાં આવતું નથી. આ તમામ નિર્ણયો પુષ્કળ સ્પષ્ટ કરે છે કે જો આદેશ પસાર કરતી કોર્ટ દ્વારા દસ્તાવેજને એક્ટિવિટ આપવામાં આવે, તો જે આદેશ પસાર કરવામાં આવે છે તે વચગાળાનો આદેશ હશે અને પક્ષકારોના અધિકારો અને જવાબદારીઓનો અંતિમ નિર્ણય લેતો અંતિમ આદેશ નહીં હોય કારણ કે પાછળથી બંનેમાંથી કોઈપણ પક્ષકાર દસ્તાવેજની વાસ્તવિકતા પર પ્રશ્ન

ઉઠાવી શકે છે અને તે કિસ્સામાં કોર્ટ માટે રેકૉર્ડ પરની હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને દસ્તાવેજ સ્વીકારવો કે છોડી દેવો તે ખુલ્લું છે. પ્રશ્નવાળા આદેશ સામેની આ રિવિઝન અરજી, તેથી, ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૩૮૭(૨) ને ધ્યાનમાં રાખીને જાળવી શકાતી નથી, કારણ કે પ્રશ્નવાળો આદેશ વચગાળાનો આદેશ છે.

૭. વિદ્વાન એપીપી દ્વારા એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે સામા પક્ષ દ્વારા સાક્ષીની ઉલટતપાસ કરવામાં આવે અથવા ફેરતપાસ કરવામાં આવે તે પછી જ દસ્તાવેજને એક્ટિવિટ આપી શકાય. દસ્તાવેજને એક્ટિવિટ આપવો જોઈતો ન હતો કારણ કે પ્રોસિક્યુશનને ઉલટતપાસમાં પૂછી શકાય તેવો પ્રશ્ન પૂછીને ફેરતપાસ કરવાની તક આપવામાં આવી ન હતી. દલીલ ઊભા રહેવા માટે કોઈ આધાર મેળવતી નથી. ન તો કોઈ પ્રક્રિયાગત કાયદો કે ન તો એવિડન્સ એક્ટની કોઈ જોગવાઈ સામા પક્ષકાર દ્વારા ઉલટતપાસમાં અથવા ફેરતપાસમાં સાક્ષી દ્વારા દસ્તાવેજની સાબિતી અંગે કરવામાં આવેલા નિવેદનો પર હુમલો કર્યા પછી જ દસ્તાવેજને એક્ટિવિટ આપવાનો આદેશ આપે છે અને કોર્ટ તે બાબતે પુરાવાની વિશ્વસનીયતા વિશે સંતુષ્ટ છે. તપાસનો તબક્કો ગમે તે હોય, જો સાક્ષી દ્વારા તેની સાબિતી અંગેના જરૂરી નિવેદનો આપવામાં આવ્યા હોવાને કારણે દસ્તાવેજ યોગ્ય રીતે સાબિત થયો હોવાનું જણાય છે, તો કોર્ટ તેને એક્ટિવિટ કરી શકે છે અને પાછળથી તેની પ્રશંસાના પ્રશ્ન

સિવાય, અથવા સામા પક્ષ દ્વારા કરવામાં આવનાર પડકાર જે વર્તમાન કેસમાં કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે તે સિવાય પુરાવા તરીકે સ્વીકારી શકે છે. તેથી દલીલ નિષ્ફળ જવી જોઈએ. એ ઉદ્દેશ કરી શકાય કે દસ્તાવેજના પ્રદર્શન પર હુમલો કરવાનો પ્રોસિક્યુશનનો અધિકાર આવા અવલોકન દ્વારા કાપવામાં આવતો નથી અથવા છીનવી લેવામાં આવતો નથી.

૮. ઇન્ડિયન એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૭ મુજબ દસ્તાવેજ તે અધિનિયમની કલમ ૪૫, ૪૭ અથવા ૭૩ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલી રીતે અથવા તેના પોતાના સમાવિષ્ટો દ્વારા આપવામાં આવેલા આંતરિક પુરાવા દ્વારા સાબિત થવો જરૂરી છે. કલમ ૪૭ વ્યક્તિના હસ્તાક્ષર સાબિત કરવાની વિવિધ પદ્ધતિઓ પૂરી પાડે છે. કલમ ૬૭ હેઠળ જો કોઈ દસ્તાવેજ પર કોઈ વ્યક્તિની સહી હોય અથવા કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા સંપૂર્ણ અથવા અંશતઃ લખાયેલ હોય, તો તે વ્યક્તિની સહી અથવા તે વ્યક્તિના હસ્તાક્ષર તેના હસ્તાક્ષરમાં હોવાનું સાબિત થવું આવશ્યક છે. જો એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૪૭ અને ૬૭ ને એકસાથે વાંચવામાં આવે, તો વ્યાજબી રીતે જે તારણ કાઢી શકાય તે એ છે કે દસ્તાવેજ પર વ્યક્તિની સહી કાં તો તે વ્યક્તિની તપાસ કરીને સાબિત કરી શકાય છે જેની હાજરીમાં સહી કરવામાં આવી હતી, અથવા તો બીજી વ્યક્તિની તપાસ કરીને સાબિત કરી શકાય છે જે દસ્તાવેજ ચલાવનાર વ્યક્તિના

હસ્તાક્ષરથી પરિચિત છે, અથવા તે વ્યક્તિ જેણે દસ્તાવેજ લખ્યો હોવાનો આક્ષેપ છે અને તે તેના અભિપ્રાય દ્વારા તેની સહી સાબિત કરવા સક્ષમ છે. જ્યારે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૪૫ અને ૪૭ ને એકસાથે વાંચવામાં આવે છે, ત્યારે જે તારણ કાઢી શકાય છે તે એ છે કે હસ્તાક્ષર અને સહી સાબિત કરવા માટે નિષ્ણાતનો અને તે વ્યક્તિના હસ્તાક્ષરથી પરિચિત વ્યક્તિઓનો અભિપ્રાય સુસંગત છે."

કારણ કે સંપૂર્ણ ધ્યાન એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી પર છે, મારે અનવર પી.વી. (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણયને જોવો જોઈએ. તેમાંના કેટલાક સંબંધિત અવલોકનો અહીં નીચે ટાંકવામાં આવ્યા છે :

"૧૫. કલમ ૫૯ અને ૬૫એ ને ધ્યાનમાં રાખીને એવિડન્સ એક્ટ હેઠળ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના રૂપમાં કોઈપણ દસ્તાવેજી પુરાવા, કલમ ૬૫બી હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયા અનુસાર જ સાબિત થઈ શકે છે. કલમ ૬૫બી ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની સ્વીકૃતિ સાથે કામ કરે છે. આ જોગવાઈઓનો હેતુ કમ્પ્યુટર દ્વારા જનરેટ કરાયેલ ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપમાં ગૌણ પુરાવાને પવિત્ર કરવાનો છે. એ નોંધવું જોઈએ કે કલમ નોન-ઓબસ્ટેન્ટ કલોઝથી શરૂ થાય છે. આમ, એવિડન્સ એક્ટમાં કંઈપણ સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, કમ્પ્યુટર દ્વારા ઉત્પાદિત ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયામાં કાગળ પર છાપેલ, સંગ્રહિત, રેકૉર્ડ કરેલ અથવા કૉપિ કરેલ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડમાં

સમાવિષ્ટ કોઈપણ માહિતીને દસ્તાવેજ તરીકે ગણવામાં આવશે જો પેટા-કલમ (૨) હેઠળ ઉલ્લેખિત શરતો સંતોષાય, તો મૂળની વધુ સાબિતી અથવા રજૂઆત વિના. આવા દસ્તાવેજની સ્વીકૃતિ, એટલે કે, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ જેને કમ્પ્યુટર આઉટપુટ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તે કલમ ૬૫બી(૨) હેઠળની ચાર શરતોના સંતોષ પર આધારિત છે. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી(૨) હેઠળ નિર્દિષ્ટ શરતો નીચે મુજબ છે:

(i) માહિતી ધરાવતો ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ કમ્પ્યુટર દ્વારા તે સમયગાળા દરમિયાન ઉત્પન્ન થયો હોવો જોઈએ જે દરમિયાન તેનો તે કમ્પ્યુટરના ઉપયોગ પર કાયદેસર નિયંત્રણ ધરાવનાર વ્યક્તિ દ્વારા તે સમયગાળા દરમિયાન નિયમિતપણે ચલાવવામાં આવતી કોઈપણ પ્રવૃત્તિના હેતુ માટે માહિતી સંગ્રહવા અથવા પ્રક્રિયા કરવા માટે નિયમિતપણે ઉપયોગ થતો હતો;

(ii) ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડમાં સમાવિષ્ટ પ્રકારની માહિતી અથવા જેમાંથી માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રકારની માહિતી ઉક્ત પ્રવૃત્તિના સામાન્ય ક્રમમાં કમ્પ્યુટરમાં નિયમિતપણે દાખલ કરવામાં આવી હતી;

(iii) ઉક્ત સમયગાળાના ભૌતિક ભાગ દરમિયાન, કમ્પ્યુટર યોગ્ય રીતે કાર્ય કરતું હતું અને જો તે અમુક સમય માટે યોગ્ય રીતે

કાર્ય કરતું ન હોય તો પણ, બ્રેક અથવા બ્રેક્સ રેકૉર્ડ અથવા તેના સમાવિષ્ટોની ચોકસાઈને અસર કરી ન હતી; અને

(iv) રેકૉર્ડમાં સમાવિષ્ટ માહિતી ઉક્ત પ્રવૃત્તિના સામાન્ય ક્રમમાં કમ્પ્યુટરમાં દાખલ કરવામાં આવેલી માહિતીનું પુનઃઉત્પાદન અથવા વ્યુત્પત્તિ હોવી જોઈએ.

૧૬. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી(૪) હેઠળ, જો ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ સંબંધિત કોઈપણ કાર્યવાહીમાં નિવેદન આપવાની ઈચ્છા હોય, તો તે નીચેની શરતો સંતોષાય તો સ્વીકાર્ય છે:

(એ) એક પ્રમાણપત્ર હોવું જોઈએ જે નિવેદન ધરાવતા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને ઓળખે છે;

(બી) પ્રમાણપત્રમાં તે રીતનું વર્ણન હોવું જોઈએ જેમાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ ઉત્પન્ન થયો હતો;

(સી) પ્રમાણપત્રમાં તે રેકૉર્ડના ઉત્પાદનમાં સામેલ ઉપકરણની વિગતો પ્રદાન કરવી આવશ્યક છે;

(ડી) પ્રમાણપત્ર એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી(૨) હેઠળ ઉલ્લેખિત લાગુ પડતી શરતો સાથે વ્યવહાર કરતું હોવું જોઈએ; અને

(ઈ) સંબંધિત ઉપકરણની કામગીરીના સંબંધમાં જવાબદાર સત્તાવાર પદ ધરાવનાર વ્યક્તિ દ્વારા પ્રમાણપત્ર પર સહી કરેલી હોવી જોઈએ.

૧૭. વધુમાં એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે વ્યક્તિએ પ્રમાણપત્રમાં માત્ર એટલું જ જણાવવાની જરૂર છે કે તે તેના જ્ઞાન અને માન્યતા મુજબ શ્રેષ્ઠ છે. સૌથી અગત્યનું, જ્યારે તેને પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે ત્યારે કમ્પ્યુટર પ્રિન્ટઆઉટ, કોમ્પેક્ટ ડિસ્ક (સીડી), વિડિયો કોમ્પેક્ટ ડિસ્ક (વીસીડી), પેન ડ્રાઇવ વગેરે જેવા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ સાથે આવું પ્રમાણપત્ર હોવું આવશ્યક છે, જેના સંબંધમાં પુરાવા તરીકે નિવેદન આપવાની માંગ કરવામાં આવી છે. આ તમામ સુરક્ષા પગલાં સ્ત્રોત અને પ્રમાણિકતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે લેવામાં આવે છે, જે પુરાવા તરીકે વાપરવા માંગતા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને લગતા બે લક્ષણો છે. આવા સુરક્ષા પગલાં વિના છેડછાડ, ફેરફાર, સ્થાનાંતરણ, કાપકૂપ વગેરે માટે વધુ સંવેદનશીલ હોવાથી ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સ, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના પુરાવા પર આધારિત સમગ્ર ટ્રાયલ ન્યાયની મજાકમાં પરિણમી શકે છે.

૧૮. જો એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી ની શરતોમાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ યોગ્ય રીતે રજૂ કરવામાં આવે તો જ, તેની વાસ્તવિકતા અંગે પ્રશ્ન ઊભો થાય અને તે સ્થિતિમાં, કલમ ૪૫એ – ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવાના પરીક્ષકનો અભિપ્રાય નો આશરો લઈ શકાય.

૧૯. ભારતમાં કાયદો હવે જે રીતે ઊભો છે તેમ એવિડન્સ એક્ટ એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી હેઠળની જરૂરિયાતોનું પાલન ન કરવામાં આવે તો મૌખિક પુરાવા દ્વારા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની સાબિતીની કલ્પના કરતો નથી અથવા પરવાનગી આપતો નથી.

૨૦. એ નોંધવું પ્રસ્તુત છે કે યુનાઈટેડ કિંગડમમાં કમ્પ્યુટર રેકૉર્ડ પરના પુરાવા સાથે કામ કરતી પોલીસ એન્ડ ક્રિમિનલ એવિડન્સ એક્ટ, ૧૯૮૪ (પીએસીઈ) ની કલમ ૬૯ ને યુથ જસ્ટિસ એન્ડ ક્રિમિનલ એવિડન્સ એક્ટ, ૧૯૯૯ ની કલમ ૬૦ દ્વારા રદ કરવામાં આવી હતી. કમ્પ્યુટર પુરાવાઓ તેથી સામાન્ય કાયદાના નિયમનું પાલન કરવું જોઈએ, જ્યાં એવી ધારણા અસ્તિત્વમાં છે કે પ્રત્યક્ષ આઉટપુટ ઉત્પન્ન કરતું કમ્પ્યુટર ભૌતિક સમયે યોગ્ય રીતે રેકૉર્ડ કરી રહ્યું હતું. જો વિપરીત પુરાવા રજૂ કરવામાં આવે તો ધારણાને રદિયો આપી શકાય છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ

અમેરિકામાં, ફેડરલ રૂલ ઓફ એવિડન્સ હેઠળ, રેકૉર્ડની વિશ્વસનીયતા સામાન્ય રીતે પુરાવાના વજન પર જાય છે અને સ્વીકૃતિ પર નહીં.

૨૧. ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડનો પુરાવો એ એવિડન્સ એક્ટ હેઠળ વિવિધ જોગવાઈઓમાં સુધારો કરીને આઈટી એક્ટ દ્વારા રજૂ કરાયેલ વિશેષ જોગવાઈ છે. કલમ ૫૯ અને ૬૫ની સાથે વાંચવામાં આવતી એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫એ નું શીર્ષક એવું ઠરાવવા માટે પૂરતું છે કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ સંબંધિત પુરાવા પરની વિશેષ જોગવાઈઓ એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫ની હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયા દ્વારા સંચાલિત થશે. તે પોતે જ એક સંપૂર્ણ કોડ છે. વિશેષ કાયદો હોવાથી, કલમ ૬૩ અને ૬૫ હેઠળના સામાન્ય કાયદાએ નમતું જોખવું પડશે.

૨૨. સ્ટેટ (એન.સી.ટી ઓફ દિલ્હી) વિ. નવજોત સંધુ ઉર્ફે અફસાન ગુરુમાં, આ કોર્ટની બે-જજની બેન્ચને પુરાવા તરીકે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ રજૂ કરવાના મુદ્દા પર વિચાર કરવાની તક મળી હતી. સેલફોનને લગતા કૉલ્સના કમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ રેકૉર્ડના પ્રિન્ટઆઉટ પર વિચાર કરતી વખતે, ફકરા-૧૫૦ માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

"૧૫૦. કલમ ૬૩ મુજબ, ગૌણ પુરાવાનો અર્થ થાય છે અને તેમાં અન્ય બાબતોની સાથે, "મિકેનિકલ પ્રક્રિયાઓ દ્વારા મૂળમાંથી

બનાવેલી નકલો કે જે પોતાની જાતમાં નકલની ચોકસાઈની ખાતરી કરે છે, અને આવી નકલો સાથે સરખાવવામાં આવેલી નકલો" નો સમાવેશ થાય છે. કલમ ૬૫ દસ્તાવેજના સમાવિષ્ટોના ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવા સક્ષમ બનાવે છે જો મૂળ એવા સ્વરૂપનું હોય કે તે સરળતાથી જંગમ ન હોય. એમાં કોઈ વિવાદ નથી કે કોલ રેકૉર્ડમાં રહેલી માહિતી વિશાળ સર્વિસમાં સંગ્રહિત છે જે સરળતાથી ખસેડી શકાતી નથી અને કોર્ટમાં રજૂ કરી શકાતી નથી. હાઈકોર્ટે પણ પેરા ૨૭૬ માં આવું જ અવલોકન કર્યું છે. તેથી, મિકેનિકલ પ્રક્રિયા દ્વારા કમ્પ્યુટર્સ/સર્વિસમાંથી લેવામાં આવેલા પ્રિન્ટઆઉટ અને સેવા પૂરી પાડતી કંપનીના જવાબદાર અધિકારી દ્વારા પ્રમાણિત કરાયેલા પ્રિન્ટઆઉટને સાક્ષી મારફતે પુરાવા તરીકે રજૂ કરી શકાય છે જે પ્રમાણિત કરનાર અધિકારીની સહીઓ ઓળખી શકે છે અથવા અન્યથા તેના વ્યક્તિગત જ્ઞાનના આધારે હકીકતો વિશે બોલી શકે છે. કલમ ૬૫-બી ની જરૂરિયાતોનું પાલન ભલે ન હોય, જે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની સ્વીકૃતિ સાથે કામ કરતી જોગવાઈ છે, એવિડન્સ એક્ટની અન્ય જોગવાઈઓ, એટલે કે, કલમ ૬૩ અને ૬૫ હેઠળ ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવા પર કોઈ પ્રતિબંધ નથી. એવું બની શકે કે કલમ ૬૫-બી ની પેટા-કલમ (૪) માં વિગતો ધરાવતું પ્રમાણપત્ર વર્તમાન કેસમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું નથી,

પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી કે જો કાયદો સંબંધિત જોગવાઈઓ,
એટલે કે, કલમ ૬૩ અને ૬૫ માં ઉલ્લેખિત સંજોગોમાં આવા પુરાવા
આપવાની પરવાનગી આપે તો પણ ગૌણ પુરાવા આપી શકાતા
નથી."

૨૩. એ જોઈ શકાય છે કે આ એવો કેસ હતો જ્યાં જવાબદાર અધિકારીએ
ઉત્પાદન સમયે જ દસ્તાવેજને યોગ્ય રીતે પ્રમાણિત કર્યો હતો.
પ્રમાણપત્રમાં સહીઓ પણ ઓળખવામાં આવી હતી. તે દેખીતી રીતે
એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫ની હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયાના પાલનમાં છે.
જોકે, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૬૫ની ની જરૂરિયાતોના
પાલનને ધ્યાનમાં લીધા વિના, જે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની સ્વીકૃતિ સાથે
કામ કરતી વિશેષ જોગવાઈ છે, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના કલમ ૬૩ અને ૬૫
હેઠળ ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવામાં કોઈ પ્રતિબંધ નથી.

૨૪. ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ સંબંધિત પુરાવા, અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, એક
વિશેષ જોગવાઈ હોવાથી, એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫ સાથે વાંચતા
કલમ ૬૩ હેઠળ ગૌણ પુરાવા પરનો સામાન્ય કાયદો તેને નમતું આપશે.
જેનેરેલીયા સ્પેશ્યલીઝસ નોન ડેરોગેન્ટ, વિશેષ કાયદો હંમેશા સામાન્ય
કાયદા પર પ્રવર્તશે. એવું લાગે છે કે, કોર્ટે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની સ્વીકૃતિ
સાથે વ્યવહાર કરતી કલમ ૫૮ અને ૬૫એ ની નોંધ લેવાનું છોડી દીધું
હતું. ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના રૂપમાં ગૌણ પુરાવાના કિસ્સામાં કલમ ૬૩ અને

કપ લાગુ પડતી નથી; તે સંપૂર્ણપણે કલમ કપએ અને કપની દ્વારા સંચાલિત થાય છે. તે હદ સુધી, નવજોત સંધુ કેસ (ઉપરોક્ત) માં આ કોર્ટ દ્વારા જણાવ્યા મુજબ, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને લગતા ગૌણ પુરાવાની સ્વીકૃતિ અંગેના કાયદાનું નિવેદન સાચી કાનૂની સ્થિતિ દર્શાવતું નથી. તેને રદ કરવાની જરૂર છે અને અમે તેમ કરીએ છીએ. જ્યાં સુધી કલમ કપની હેઠળની જરૂરિયાતો સંતોષાય નહીં ત્યાં સુધી ગૌણ પુરાવા તરીકે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ પુરાવા તરીકે સ્વીકારવામાં આવશે નહીં. આમ, સીડી, વીસીડી, ચિપ વગેરેના કિસ્સામાં, તેની સાથે દસ્તાવેજ લેતી વખતે મેળવેલ કલમ કપની ની શરતોમાં પ્રમાણપત્ર હોવું આવશ્યક છે, જેના વિના, તે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને લગતા ગૌણ પુરાવા અસ્વીકાર્ય છે."

સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષના કેસમાં, અપીલકર્તાએ નિર્વિવાદપણે સીડી ના સંદર્ભમાં કલમ કપની ની શરતોમાં કોઈ પ્રમાણપત્ર રજૂ કર્યું ન હતું. આવા સંજોગોમાં, કોર્ટે એવો અભિપ્રાય લીધો કે તેને પુરાવા તરીકે સ્વીકારી શકાય નહીં. ફકરા-૨૬ ના અવલોકનો પણ મહત્વપૂર્ણ છે.

"જો અપીલકર્તાએ ઘોષણા અને ગીતો માટે ઉપયોગમાં લેવાતી સીડી પુરાવા તરીકે ઉપલબ્ધ કરાવીને પ્રાથમિક પુરાવા રજૂ કર્યા હોત તો પરિસ્થિતિ અલગ હોત. વાંધાજનક ગીતો અથવા ઘોષણાઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી તે સીડી પોલીસ અથવા ચૂંટણી પંચ મારફતે યોગ્ય

રીતે જમ કરવામાં આવી હોત અને જો તેનો પ્રાથમિક પુરાવા તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોત, તો હાઈકોર્ટ આક્ષેપો સાચા છે કે કેમ તે જોવા માટે તેને કોર્ટમાં વગાડી શકી હોત. આ કેસમાં એવી સ્થિતિ નથી. ભાષણો, ગીતો અને ઘોષણાઓ અન્ય સાધનોનો ઉપયોગ કરીને રેકોર્ડ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમને કમ્પ્યુટરમાં ફીડ કરીને, તેમાંથી સીડી બનાવવામાં આવી હતી જે યોગ્ય પ્રમાણપત્ર વિના કોર્ટમાં રજૂ કરવામાં આવી હતી. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી ની ફરજિયાત આવશ્યકતાઓ સંતોષાઈ ન હોવાથી તે સીડી ને પુરાવા તરીકે સ્વીકારી શકાય નહીં. એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૫૮, ૬૫એ અને ૬૫બી ના સંદર્ભમાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકોર્ડ પરના ગૌણ પુરાવા પર અગાઉના ફકરાઓમાં આપણે જે કંઈ જણાવ્યું છે તે છતાં, જો ઇલેક્ટ્રોનિક રેકોર્ડનો ઉપયોગ એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૨ હેઠળ પ્રાથમિક પુરાવા તરીકે કરવામાં આવે છે, તો તે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી માં શરતોનું પાલન કર્યા વિના, પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય છે."

મને દિલ્લી હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચ દ્વારા કુંદન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આપવામાં આવેલ વિષય પરના ખૂબ જ વ્યાપક, વિદ્વતાપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ નિર્ણયનો લાભ મળ્યો છે. હું સંબંધિત અવલોકનો નીચે મુજબ ટાંકી શકું છું :

"૩૧. હવે અમે કાનૂની સ્થિતિનો સંદર્ભ લઈશું અને પ્રોસિક્યુશન દ્વારા શું સ્વીકાર્ય અને સાબિત થાય છે. અમે વૈધાનિક જોગવાઈઓની તપાસ કરીને શરૂઆત કરીએ છીએ. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૩ તેની પેટા-કલમ (૨) માં નિર્ધારિત કરે છે કે દસ્તાવેજી પુરાવાનો અર્થ થાય છે અને તેમાં કોર્ટના નિરીક્ષણ માટે રજૂ કરાયેલા "ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સ" સહિત તમામ દસ્તાવેજોનો સમાવેશ થાય છે. એવિડન્સ એક્ટમાં સુધારા દ્વારા, અધિનિયમ નં. ૨૧ ઓફ ૨૦૦૦ દ્વારા સમાવિષ્ટ કરીને, નીચે મુજબ દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું:

"અભિવ્યક્તિ "પ્રમાણિત સત્તાધિકારી", "ડિજિટલ હસ્તાક્ષર", "ડિજિટલ હસ્તાક્ષર પ્રમાણપત્ર", "ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપ", "ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સ", "માહિતી", "સુરક્ષિત ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સ", "સુરક્ષિત ડિજિટલ હસ્તાક્ષર" અને "ગ્રાહક" નો અર્થ અનુક્રમે ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી એક્ટ, ૨૦૦૦ માં તેમને સોંપવામાં આવેલ અર્થ થશે."

૩૨. ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી એક્ટ, ૨૦૦૦ ની કલમ ૨(સી) વંચાય છે—

"ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ" એટલે ડેટા, રેકૉર્ડ અથવા ડેટા જનરેટેડ, ઇમેજ અથવા સાઉન્ડ સંગ્રહિત, ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપ અથવા માઈક્રો ફિલ્મ અથવા કમ્પ્યુટર જનરેટેડ માઈક્રો રેકૉર્ડમાં પ્રાપ્ત અથવા મોકલવામાં આવેલ."

૩૩. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૨૨-એ નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૨૨-એ. ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના સમાવિષ્ટો વિશે મૌખિક પ્રવેશ ક્યારે સુસંગત છે. --ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના સમાવિષ્ટો વિશે મૌખિક પ્રવેશ સુસંગત નથી, સિવાય કે રજૂ કરાયેલ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની વાસ્તવિકતા પ્રશ્નમાં હોય."

૩૪. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૪૫-એ નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૪૫-એ. ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવાના પરીક્ષકનો અભિપ્રાય. --જ્યારે કોઈ કાર્યવાહીમાં, કોર્ટે કોઈપણ કમ્પ્યુટર સંસાધન અથવા અન્ય કોઈપણ ઇલેક્ટ્રોનિક અથવા ડિજિટલ સ્વરૂપમાં પ્રસારિત અથવા સંગ્રહિત કોઈપણ માહિતીને લગતી કોઈપણ બાબત પર અભિપ્રાય બનાવવો હોય, ત્યારે ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી એક્ટ, ૨૦૦૦ (૨૦૦૦ નો ૨૧) ની કલમ ૭૯-એ માં ઉલ્લેખિત ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવાના પરીક્ષકનો અભિપ્રાય એક સુસંગત હકીકત છે.

સમજૂતી. --આ કલમના હેતુઓ માટે, ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવાનો પરીક્ષક એક નિષ્ણાત હશે."

૩૫. એવિડન્સ એક્ટના ભાગ II હેઠળ કલમ ૫૯ સાબિતી સાથે વ્યવહાર કરે છે, જે નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૫૯. મૌખિક પુરાવા દ્વારા હકીકતોની સાબિતી.--દસ્તાવેજો અથવા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના સમાવિષ્ટો સિવાયની તમામ હકીકતો, મૌખિક પુરાવા દ્વારા સાબિત થઈ શકે છે."

૩૬. કલમ ૬૫-એ નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૬૫-એ. ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને લગતા પુરાવા વિશે વિશેષ જોગવાઈઓ.--ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના સમાવિષ્ટો કલમ ૬૫-બી ની જોગવાઈઓ અનુસાર સાબિત થઈ શકે છે."

૩૭. કલમ ૬૫-બી નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૬૫-બી. ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની સ્વીકૃતિ.-- (૧) આ અધિનિયમમાં કંઈપણ સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, કમ્પ્યુટર દ્વારા ઉત્પાદિત ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયામાં કાગળ પર છાપેલ, સંગ્રહિત, રેકૉર્ડ કરેલ અથવા કૉપિ કરેલ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ માહિતી (જેને હવે પછી "કમ્પ્યુટર આઉટપુટ" તરીકે ઓળખવામાં આવશે) ને પણ એક દસ્તાવેજ ગણવામાં આવશે, જો આ કલમમાં ઉલ્લેખિત શરતો માહિતી અને પ્રશ્નવાળા કમ્પ્યુટરના સંબંધમાં સંતોષાય છે અને મૂળની વધુ સાબિતી અથવા રજૂઆત વિના, કોઈપણ કાર્યવાહીમાં મૂળના

કોઈપણ સમાવિષ્ટો અથવા તેમાં જણાવેલ કોઈપણ હકીકતના પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય રહેશે જેના પ્રત્યક્ષ પુરાવા સ્વીકાર્ય હશે.

(૨) કમ્પ્યુટર આઉટપુટના સંદર્ભમાં પેટા-કલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત શરતો નીચે મુજબ હશે, એટલે કે--

(એ) માહિતી ધરાવતું કમ્પ્યુટર આઉટપુટ કમ્પ્યુટર દ્વારા તે સમયગાળા દરમિયાન ઉત્પન્ન થયું હતું કે જે સમયગાળા દરમિયાન કમ્પ્યુટરનો કાયદેસર નિયંત્રણ ધરાવનાર વ્યક્તિ દ્વારા તે સમયગાળા દરમિયાન નિયમિતપણે ચલાવવામાં આવતી કોઈપણ પ્રવૃત્તિના હેતુઓ માટે માહિતી સંગ્રહિત કરવા અથવા પ્રક્રિયા કરવા માટે નિયમિતપણે ઉપયોગ થતો હતો;

(બી) ઉક્ત સમયગાળા દરમિયાન, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડમાં સમાવિષ્ટ પ્રકારની માહિતી અથવા તેમાંથી પ્રાપ્ત થતી માહિતી ઉક્ત પ્રવૃત્તિઓના સામાન્ય ક્રમમાં કમ્પ્યુટરમાં નિયમિતપણે દાખલ કરવામાં આવી હતી;

(સી) ઉક્ત સમયગાળાના ભૌતિક ભાગ દરમિયાન, કમ્પ્યુટર યોગ્ય રીતે કામ કરતું હતું અથવા, જો નહીં, તો કોઈપણ સમયગાળાના સંદર્ભમાં કે જેમાં તે યોગ્ય રીતે કામ

કરતું ન હતું અથવા તે સમયગાળાના તે ભાગ દરમિયાન
કાર્યરત ન હતું, તે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ અથવા તેના
સમાવિષ્ટોની ચોકસાઈને અસર કરવા જેવું ન હતું; અને

(ડી) ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડમાં સમાવિષ્ટ માહિતી ઉક્ત
પ્રવૃત્તિઓના સામાન્ય ક્રમમાં કમ્પ્યુટરમાં દાખલ કરવામાં
આવેલી આવી માહિતીનું પુનઃઉત્પાદન કરે છેઅથવા
તેમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

(૩) જ્યાં કોઈપણ સમયગાળા દરમિયાન, પેટા-કલમ (૨) ના ખંડ
(એ) માં ઉલ્લેખિત સમયગાળા દરમિયાન નિયમિતપણે કરવામાં આવતી
કોઈપણ પ્રવૃત્તિઓના હેતુઓ માટે માહિતીનો સંગ્રહ અથવા પ્રક્રિયા
કરવાનું કાર્ય કમ્પ્યુટર્સ દ્વારા નિયમિતપણે કરવામાં આવતું હતું, પછી
ભલે--

(એ) તે સમયગાળા દરમિયાન કાર્યરત કમ્પ્યુટર્સના સંયોજન
દ્વારા; અથવા

(બી) તે સમયગાળા દરમિયાન ક્રમિક રીતે કાર્યરત વિવિધ
કમ્પ્યુટર્સ દ્વારા; અથવા

(સી) તે સમયગાળા દરમિયાન ક્રમિક રીતે કાર્યરત કમ્પ્યુટર્સના
વિવિધ સંયોજનો દ્વારા; અથવા

(ડી) તે સમયગાળા દરમિયાન ક્રમિક કામગીરીને લગતી અન્ય કોઈપણ રીતે, ગમે તે ક્રમમાં, એક અથવા વધુ કમ્પ્યુટર્સ અને કમ્પ્યુટર્સના એક અથવા વધુ સંયોજનો દ્વારા, તે સમયગાળા દરમિયાન તે હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા તમામ કમ્પ્યુટર્સને આ કલમના હેતુઓ માટે એક કમ્પ્યુટરની રચના તરીકે ગણવામાં આવશે; અને આ કલમમાં કમ્પ્યુટરના સંદર્ભોનું તે મુજબ અર્થઘટન કરવામાં આવશે.

(જ) કોઈપણ કાર્યવાહીમાં જ્યાં આ કલમના આધારે પુરાવા તરીકે નિવેદન આપવાની ઈચ્છા હોય, ત્યાં નીચેની કોઈપણ બાબતો કરતું પ્રમાણપત્ર, એટલે કે--

(એ) નિવેદન ધરાવતા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને ઓળખવું અને તે કઈ રીતે બનાવવામાં આવ્યું તેનું વર્ણન કરવું;

(બી) તે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના ઉત્પાદનમાં સામેલ કોઈપણ ઉપકરણની આવી વિગતો આપવી જે એ દર્શાવવા માટે યોગ્ય હોઈ શકે કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ કમ્પ્યુટર દ્વારા બનાવવામાં આવ્યો હતો;

(સી) પેટા-કલમ (૨) માં ઉલ્લેખિત શરતોને લગતી કોઈપણ બાબત સાથે વ્યવહાર કરવો, અને સંબંધિત ઉપકરણની કામગીરી અથવા સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓના સંચાલન (જે પણ યોગ્ય હોય) ના

સંબંધમાં જવાબદાર સત્તાવાર પદ ધરાવનાર વ્યક્તિ દ્વારા સહી કરેલ હોવાનું દર્શાવવામાં આવે છે તે પ્રમાણપત્રમાં જણાવેલ કોઈપણ બાબતનો પુરાવો હશે; અને આ પેટા-કલમના હેતુઓ માટે તે વ્યક્તિની જાણકારી અને માન્યતા મુજબ જણાવેલી બાબત માટે પૂરતું હશે.

(પ) આ કલમના હેતુઓ માટે--

(એ) કમ્પ્યુટરને માહિતી પૂરી પાડવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવશે જો તે કોઈપણ યોગ્ય સ્વરૂપમાં પૂરી પાડવામાં આવે છે અને ભલે તે સીધી રીતે પૂરી પાડવામાં આવી હોય અથવા (માનવીય હસ્તક્ષેપ સાથે અથવા તેના વિના) કોઈપણ યોગ્ય સાધનો દ્વારા;

(બી) શું કોઈ અધિકારી દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓ દરમિયાન, તે પ્રવૃત્તિઓના હેતુઓ માટે કમ્પ્યુટર દ્વારા સંગ્રહિત અથવા પ્રક્રિયા કરવાના હેતુથી માહિતી પૂરી પાડવામાં આવે છે જે તે પ્રવૃત્તિઓના સમયગાળા સિવાય કાર્યરત છે, તે માહિતી, જો તે કમ્પ્યુટરને યોગ્ય રીતે પૂરી પાડવામાં આવે, તો તે પ્રવૃત્તિઓના સમયગાળામાં તેને પૂરી પાડવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવશે;

(સી) કમ્પ્યુટર આઉટપુટ કમ્પ્યુટર દ્વારા બનાવવામાં આવ્યું હોવાનું માનવામાં આવશે ભલે તે સીધું જ બનાવવામાં આવ્યું હોય અથવા (માનવીય હસ્તક્ષેપ સાથે અથવા તેના વિના) કોઈપણ યોગ્ય સાધનો દ્વારા.

સમજૂતી.--આ કલમના હેતુઓ માટે અન્ય માહિતીમાંથી પ્રાપ્ત થતી માહિતીનો કોઈપણ સંદર્ભ ગણતરી, સરખામણી અથવા અન્ય કોઈપણ પ્રક્રિયા દ્વારા તેમાંથી પ્રાપ્ત થવાનો સંદર્ભ હશે."

૩૮. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૨૨-એ એ "પ્રવેશ" (એડીમાં એસએસion એસ) શીર્ષક હેઠળ કલમ ૧૭ થી ૩૧ ના કલમોના જૂથનો ભાગ છે. તે ખાસ કરીને ઇલેક્ટ્રોનિક દસ્તાવેજના સમાવિષ્ટો વિશે મૌખિક પ્રવેશની સુસંગતતા સાથે વ્યવહાર કરે છે અને ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી એક્ટ, ૨૦૦૦ દ્વારા ૧૭.૧૦.૨૦૦૦ થી દાખલ કરવામાં આવી હતી. જ્યારે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની વાસ્તવિકતા પ્રશ્નમાં હોય ત્યારે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના સમાવિષ્ટો વિશે મૌખિક પ્રવેશ સુસંગત છે. અભિવ્યક્તિ "સિવાય કે વાસ્તવિકતા ... પ્રશ્નમાં હોય", કલમની મર્યાદા અને સુસંગતતાને સ્પષ્ટ કરે છે. "સુસંગત", એટલે કે "સ્વીકૃતિ" શબ્દનો ઉપયોગ પણ મહત્વપૂર્ણ છે, જોકે આ શરતો એકબીજા સાથે જોડાયેલી છે. ઉક્ત જોગવાઈ પ્રદાન કરવાનો ઉદ્દેશ્ય એ સ્વીકારે છે કે એવિડન્સ

એક્ટની કલમ ૬૫ની હેઠળના પ્રમાણપત્ર છતાં, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની વાસ્તવિકતા અથવા "વિશ્વસનીયતા" સંબંધિત પુરાવા પરિણામલક્ષી છે. આમ, કલમ ૨૨એ ખાસ પ્રદાન કરે છે કે જ્યારે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની વાસ્તવિકતા પ્રશ્નમાં હોય, ત્યારે મૌખિક પ્રવેશ સુસંગત છે અને તેની તપાસ કરી શકાય છે. નીચે નોંધ્યા મુજબ, તે સ્પષ્ટ જણાવે છે અને નોંધે છે.

૩૯. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫-બી, ચાર પેટા-કલમો ધરાવે છે. પેટા-કલમ (૧) નોન-ઓબ્સ્ટેન્ટ કલોઝથી શરૂ થાય છે અને ઉક્ત જોગવાઈને પ્રાધાન્ય અને ઓવરરાઈડિંગ અસર આપે છે. તે પેટા-કલમનું વિશ્લેષણ દર્શાવશે કે તે અલગ ભાગો ધરાવે છે. પ્રથમ ભાગ નિર્ધારિત કરે છે કે પેપર પ્રિન્ટ આઉટપુટ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા આઉટપુટના સ્વરૂપમાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ માહિતી, એટલે કે અન્ય સ્ત્રોતમાંથી ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા પર નકલ કરેલ, સંગ્રહિત અથવા રેકૉર્ડ કરેલ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ, દસ્તાવેજ માનવામાં આવશે. પ્રથમ ભાગ, તેથી, પેપર પ્રિન્ટઆઉટ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા સાથે કામ કરે છે જેના પર ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની નકલ, સંગ્રહ અથવા રેકૉર્ડ કરવામાં આવ્યો છે જે મૂળ મીડિયાથી અલગ છે જેના પર ડેટા અથવા માહિતી બનાવવામાં આવી છે, અથવા

રેકૉર્ડ, સંગ્રહ અથવા નકલ કરવામાં આવી છે. મીડિયા અને પેપર પ્રિન્ટ આઉટ મૂર્ત વસ્તુઓ છે. પેપર પ્રિન્ટ આઉટ જોઈ અને વાંચી શકાય છે. જ્યારે યોગ્ય સાધનો સાથે જોવામાં આવે અને પેપર પ્રિન્ટઆઉટ લેવામાં આવે ત્યારે મીડિયા પણ જોઈ અને વાંચી શકાય છે. નોંધપાત્ર અને પ્રસ્તુત રીતે, પેપર પ્રિન્ટઆઉટ આઉટપુટ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા આઉટપુટ, કલમ કપની માં નિર્ધારિત શરતોના સંતોષ પર પોતે જ દસ્તાવેજ તરીકે ગણવામાં આવે છે. શરતો માહિતી અને કમ્પ્યુટર સાથે સંબંધિત હશે જેમાંથી કોપિ કરીને, રેકૉર્ડ કરીને અથવા ફાઇલો સ્ટોર કરીને કાગળ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા પર પ્રિન્ટઆઉટ બનાવવામાં આવ્યું છે. નીચેનો ભાગ, જણાવે છે કે જ્યારે (એ) માહિતી (બી) કમ્પ્યુટર્સના સંબંધમાં કલમમાં ઉદ્દેખિત શરતો સંતોષાય છે, ત્યારે દસ્તાવેજ એટલે કે પ્રિન્ટેડ પેપર અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા કે જેના પર ફાઇલો કોપિ, સંગ્રહિત અને રેકૉર્ડ કરવામાં આવી છે, તે મૂળની વધુ સાબિતી અથવા રજૂઆત વિના, પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય રહેશે. આવા સંજોગોમાં, મૂળ કમ્પ્યુટર અથવા સાધનો કે જેમાંથી કોપિ કરીને, રેકૉર્ડ કરીને અથવા ફાઇલો સ્ટોર કરીને પેપર પ્રિન્ટ આઉટ અથવા મીડિયા બનાવવામાં આવ્યું હતું તેનું ઉત્પાદન કરવાની જરૂર નથી. એકવાર જરૂરિયાતો સંતોષાઈ ગયા પછી, પ્રિન્ટેડ દસ્તાવેજ અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા એ સામગ્રીના પુરાવા હશે કે તે

કમ્પ્યુટરમાં શું સંગ્રહિત હતું જેમાંથી પ્રિન્ટ આઉટ, અથવા મીડિયા કૉપિ કરીને, રેકૉર્ડ કરીને અથવા ફાઇલો સ્ટોર કરીને બનાવવામાં આવ્યું હતું. છેલ્લો ભાગ તેથી અસર સાથે કામ કરે છે, જ્યારે કલમ ૬૫બી માં જણાવેલ જરૂરિયાતો સંતોષાય છે.

૪૦. કમ્પ્યુટર આઉટપુટ – જ્યારે કલમ ૬૫-બી ની જોગવાઈઓ સંતોષાય છે ત્યારે મૂળના સમાવિષ્ટો અથવા તેમાંના તથ્યોના પુરાવા તરીકે ગણવામાં આવે છે જેમાંથી પ્રત્યક્ષ પુરાવા સ્વીકાર્ય છે. નકલ કરીને, રેકૉર્ડ કરીને અથવા ફાઇલો સંગ્રહિત કરીને બનાવવામાં આવેલ પેપર પ્રિન્ટ આઉટ અથવા મીડિયા આઉટપુટના સ્વરૂપમાં ગૌણ પુરાવા દસ્તાવેજ તરીકે ગણવામાં આવે છે અને સ્વીકાર્ય છે અને સ્વીકૃતિના પ્રશ્ન પર "પ્રત્યક્ષ પુરાવા" સમાન દરજ્જો ધરાવે છે. જોગવાઈ, તેથી, નકારે છે અને મૂળ કમ્પ્યુટર/સાધનો/મીડિયાના ઉત્પાદનની જરૂર નથી, જેના પર ડેટા સંગ્રહિત કરવામાં આવ્યો હતો અને જેમાંથી કમ્પ્યુટર આઉટપુટ પ્રિન્ટેડ પેપર અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા ડેટાના સ્વરૂપમાં મેળવવામાં આવ્યો છે. એવિડન્સ એક્ટમાં કડક રીતે સમજાયેલ "પ્રત્યક્ષ પુરાવા" શબ્દપ્રયોગ નીચે સમજાવવામાં આવ્યો છે.

૪૧. કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ ૨ "કમ્પ્યુટર આઉટપુટ" શબ્દને સમજાવે છે અને સ્પષ્ટ કરે છે અને એક રીતે જે મૂળ ઉપકરણ અથવા કમ્પ્યુટરમાંથી આઉટપુટ મેળવવામાં આવે છે તેનો અર્થ શું થાય છે તે

વિસ્તૃત કરે છે. પેટા-કલમ ૨ ના પેટા-ખંડ (એ) મુજબ કમ્પ્યુટર આઉટપુટ એ સમયગાળા દરમિયાન કમ્પ્યુટર દ્વારા ઉત્પાદિત માહિતીનો સમાવેશ કરી શકે છે કે જે સમયગાળા દરમિયાન કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ કમ્પ્યુટરના ઉપયોગ પર કાયદેસર નિયંત્રણ ધરાવતી વ્યક્તિ દ્વારા "તે સમયગાળા" દરમિયાન નિયમિતપણે ચલાવવામાં આવતી કોઈપણ પ્રવૃત્તિના હેતુ માટે માહિતી સંગ્રહવા અથવા પ્રક્રિયા કરવા માટે નિયમિતપણે થતો હતો. ખંડ (બી) જણાવે છે કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડમાં રહેલી અથવા તેમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી માહિતી ઉક્ત પ્રવૃત્તિઓના સામાન્ય ક્રમમાં કમ્પ્યુટરમાં નિયમિતપણે દાખલ થવી જોઈએ. ખંડ (સી) ધારે છે કે સંબંધિત સમયગાળા દરમિયાન કમ્પ્યુટર યોગ્ય રીતે સંચાલિત થવું જોઈએ અને જો તે યોગ્ય રીતે સંચાલિત ન થયું હોય અથવા તે સમયગાળાના એક ભાગ માટે કાર્યરત ન હોય, તો આવી નિષ્ફળતાએ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ અથવા તેના સમાવિષ્ટોની ચોકસાઈને અસર કરવી જોઈએ નહીં. છેલ્લે, પેટા-ખંડ (ડી) સ્વીકારે છે કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ કમ્પ્યુટરમાં એકત્રિત અથવા ફીડ કરેલા ડેટા અથવા માહિતીનો સમાવેશ કરી શકે છે. કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ ૨ માં વપરાયેલ શબ્દ "વ્યુત્પન્ન" તેનો અર્થ અને ખુલાસો સમજૂતીમાં શોધે છે. કલમ ૬૫બી ના હેતુ માટે ઉક્ત અભિવ્યક્તિનો અર્થ થશે, ગણતરી, કામગીરી અથવા

અન્ય કોઈ પ્રક્રિયાના પરિણામે પ્રાપ્ત. વ્યુત્પન્ન શબ્દને, તેથી, કલમ ૬૫બી માટે ચોક્કસ અને હકારાત્મક અર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

૪૨. કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૩) પેટા-કલમ (૨) ને સ્પષ્ટ કરે છે અને સમજાવે છે અને પ્રદાન કરે છે કે ઉત્પાદિત આઉટપુટ તે સમયગાળા દરમિયાન એકસાથે કાર્યરત કમ્પ્યુટર્સના સંયોજન દ્વારા સંગ્રહિત ડેટા અથવા પ્રક્રિયા કરેલ માહિતી હોઈ શકે છે અથવા પ્રશ્નમાં રહેલા સમયગાળામાં ક્રમિક રીતે અલગ-અલગ કમ્પ્યુટર્સ અથવા સમયગાળામાં ક્રમિક રીતે કાર્યરત બહુવિધ કમ્પ્યુટર્સ પણ હોઈ શકે છે. પેટા-કલમ સ્વીકારે છે કે કમ્પ્યુટર, એટલે કે, ઉપકરણ જેમાંથી "કમ્પ્યુટર આઉટપુટ" મેળવવામાં આવે છે, તે ઉપયોગમાં લેવાતા કમ્પ્યુટર્સના સંયોજનમાંથી એક હોઈ શકે છે અથવા ક્રમિક રીતે કાર્યરત એક પણ હોઈ શકે છે. જોગવાઈઓ સ્વીકારે છે કે માહિતી અથવા ડેટા સરળતાથી અને વારંવાર અનુકૂળતા, વ્યવસાય અથવા તકનીકી કારણોસર એકસાથે અથવા ક્રમિક રીતે વિવિધ મશીનો/સાધનોમાં સ્થાનાંતરિત, કૉપિ, રેકૉર્ડ અથવા સંગ્રહિત થાય છે. માહિતીનું મહત્વ અને સુસંગતતા તે બનાવ્યા પછી અને લાંબા સમય પછી ઉદ્ભવી શકે છે. ચોક્કસ અને મહત્વપૂર્ણ માહિતી સંગ્રહિત કરવા માટે બેકઅપ અથવા આર્કાઈવ્સ જાળવવામાં આવે છે. આવા કિસ્સાઓમાં, શરૂઆતથી લઈને આઉટપુટ મેળવવામાં આવે ત્યાં

સુધીના સમયગાળા દરમિયાન તે હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા તમામ કમ્પ્યુટર્સને કલમના હેતુ માટે એક કમ્પ્યુટર તરીકે ગણવામાં આવે છે.

૪૩. અમે પેટા-કલમ (૪) પર જઈએ તે પહેલાં, કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમો (૧), (૨) અને (૩) નું અર્થઘટન કરવા માટે પ્રથમ પેટા-કલમ (૫) નું વિવરણ કરવું સલાહભર્યું હોઈ શકે છે કારણ કે ઉક્ત કલમ સંબંધિત છે. પેટા-કલમ (૫) ના પેટા-ખંડ (એ) મુજબ, કમ્પ્યુટરને માહિતી પૂરી પાડવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવે છે જ્યારે તે કોઈપણ યોગ્ય સ્વરૂપમાં પૂરી પાડવામાં આવે છે અને તે સીધી રીતે કરવામાં આવે છે, એટલે કે કોલ રેકૉર્ડ ડેટાના કિસ્સામાં જે કમ્પ્યુટર/સર્વરમાં કોઈપણ દખલ વિના રેકૉર્ડ થઈ જાય છે, અથવા માનવ હસ્તક્ષેપ સાથે, જેમ કે ડેટા એન્ટ્રી ઓપરેટર કમાન્ડ આપે છે અથવા ડેટા ફીડ કરવા માટે કી બોર્ડનો ઉપયોગ કરે છે અથવા જ્યારે સેલ્સ મેન કરેલ વેચાણની વિગતો પંચ કરે છે. મહત્વનું છે કે, કમ્પ્યુટરમાંથી જે માહિતી અથવા ડેટા કોમ્પ્યુટર આઉટપુટ લેવામાં આવે છે, તેને યોગ્ય સાધનો દ્વારા કમ્પ્યુટરને પૂરી પાડી શકાય છે. આ ટ્રાન્સફર માનવ હસ્તક્ષેપ સાથે કે વિના થઈ શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, એક કમ્પ્યુટરમાં સંગ્રહિત ડેટા અથવા માહિતી ચોક્કસ સમયગાળા પછી પ્રી-ફિક્સ્ડ અથવા સ્ટાન્ડર્ડ કમાન્ડ્સના પરિણામે અથવા માનવ હસ્તક્ષેપના પરિણામે આપવામાં આવેલા ચોક્કસ કમાન્ડ્સના પરિણામે બીજા કમ્પ્યુટરમાં ટ્રાન્સફર કરી શકાય છે. પેટા-

કલમ (પ) નો પેટા-ખંડ (એ) સ્વીકારે છે કે ડેટા અથવા માહિતી બનાવી શકાય છે અને પછી અલગ-અલગ રીતો અને માર્ગો દ્વારા કમ્પ્યુટરમાં સ્થાનાંતરિત, કૉપિ અને સંગ્રહિત કરી શકાય છે જેમાંથી આઉટપુટ મેળવવામાં આવે છે. ફાઇલોના રૂપમાં માહિતી અથવા ડેટાનું સ્થાનાંતરણ તેઓ પ્રથમ વખત બનાવ્યા પછી વારંવાર અને સામાન્ય ઘટના છે. જ્યારે આપણે કલમ કપબી ની પેટા-કલમો (૨) અને (૩) નું અર્થઘટન કરીએ અને કોઈ ચોક્કસ કેસના હકીકતલક્ષી મેટ્રિક્સમાં લાગુ કરીએ ત્યારે પેટા-કલમ (પ) ના પેટા-ખંડ (એ) ની અસર નોંધવી અને તેને અસર આપવી જોઈએ. પેટા-કલમ (પ) નો પેટા-ખંડ (સી) સ્પષ્ટીકરણાત્મક સ્વભાવનો છે અને જણાવે છે કે કમ્પ્યુટર આઉટપુટ સીધું ઉત્પન્ન થઈ શકે છે કારણ કે જ્યારે કમ્પ્યુટરમાં સંગ્રહિત ડેટા અથવા માહિતી પ્રી-એકિઝિસ્ટિંગ કમાન્ડ્સના પરિણામે પ્રિન્ટ થાય ત્યારે આવું થઈ શકે છે. તે ત્યારે પણ થઈ શકે છે જ્યારે માનવ હસ્તક્ષેપ સાથે પ્રિન્ટ આઉટ લેવા અથવા કૉપિ કરવા, સંગ્રહવા અથવા રેકૉર્ડ કરવાનો કમાન્ડ આપવામાં આવે છે. કમ્પ્યુટર આઉટપુટ કમ્પ્યુટર સાથે જોડાયેલા યોગ્ય સાધનોનું પરિણામ હોઈ શકે છે.

૪૪. પેટા-કલમ (પ) નો પેટા-ખંડ (બી) શબ્દનો અર્થ શું છે તે સમજાવ્યા વિના અસ્પષ્ટ રીતે "કોઈપણ અધિકારી" શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે. જોકે, જ્યારે આપણે કલમ કપબી ની પેટા-કલમ (૪) વાંચીએ

છીએ, ત્યારે "કોઈપણ અધિકારી" શબ્દનો અર્થ ઉભરી આવે છે. પેટા-ખંડ (બી) ત્યારે લાગુ પડે છે જ્યારે માહિતી "કોઈપણ અધિકારી" ને તેના દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓ દરમિયાન પૂરી પાડવામાં આવે છે, એટલે કે, "સત્તાવાર" પ્રવૃત્તિઓ દરમિયાન એવા હેતુથી કે તે અધિકારી અથવા અધિકારી દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓના હેતુ માટે ઉક્ત માહિતી સંગ્રહિત અને પ્રક્રિયા કરવામાં આવશે. એ પણ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે માહિતી ઉક્ત પ્રવૃત્તિઓની બહાર અથવા અન્યથા હોઈ શકે છે. આવા કિસ્સાઓમાં પણ માહિતી અધિકારીની પ્રવૃત્તિઓ દરમિયાન પૂરી પાડવામાં આવેલી માનવામાં આવે છે. અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૫) ના ખંડ (બી) માં વપરાયેલ શબ્દ "અધિકારી" નો અર્થ હોદ્દો ધરાવનાર અથવા જાહેર ક્ષમતામાં કાર્યરત વ્યક્તિ પૂરતો મર્યાદિત કરવાનો હેતુ નથી. તે દર્શાવે છે, જે રીતે પેટા-કલમ (૪) માં સમાન અભિવ્યક્તિ (જોકે તેના વિશેષણ સ્વરૂપમાં) ના ઉપયોગ દ્વારા ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે, જે વ્યક્તિ મુખ્યત્વે આવા ઉપકરણના સંચાલન અથવા ઉપયોગ, જાળવણી અથવા કામગીરી માટે જવાબદાર છે. તે, આમ, ખાનગી વ્યક્તિ અથવા એન્ટિટીના હાથમાં અથવા નિયંત્રણમાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ ધરાવતા કમ્પ્યુટર ઉપકરણને આવરી લેશે.

૪૫. કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૪) હેઠળના પ્રમાણપત્રમાં નીચે મુજબ જણાવવું આવશ્યક છે:

(એ) નિવેદનને ઓળખીને ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને ઓળખો, એટલે કે, પેપર પ્રિન્ટ આઉટ અથવા કૉપિ કરેલ, રેકૉર્ડ કરેલ અથવા સંગ્રહિત ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયાના રૂપમાં "કમ્પ્યુટર આઉટપુટ".

(બી) ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના ઉત્પાદનમાં સામેલ ઉપકરણની વિગતો એ દર્શાવવા માટે કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ કમ્પ્યુટર દ્વારા બનાવવામાં આવ્યો હતો; અને

(સી) જણાવો કે કમ્પ્યુટર આઉટપુટમાં માહિતી છે, જે નિર્દિષ્ટ સમયગાળા દરમિયાન કમ્પ્યુટરમાં સંગ્રહિત અથવા ફીડ કરવામાં આવી હતી જ્યારે કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ માહિતી સંગ્રહવા અથવા પ્રક્રિયા કરવા માટે નિયમિતપણે થતો હતો, અને તે કમ્પ્યુટર આઉટપુટમાં માહિતી અથવા ડેટા હોય છે અથવા આવી પ્રવૃત્તિઓના સામાન્ય ક્રમમાં કમ્પ્યુટરમાં નિયમિતપણે ફીડ કરવામાં આવતી માહિતીમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

(ડી) પ્રમાણપત્રમાં પેટા-કલમ (૨) ના પેટા-ખંડ (સી) દ્વારા જરૂરી મુજબ એ પણ જણાવવું જોઈએ કે સંબંધિત સમયગાળા

દરમિયાન કમ્પ્યુટર યોગ્ય રીતે કામ કરતું હતું અને જો તે સમયગાળા દરમિયાન અથવા ઉક્ત સમયગાળાના અમુક ભાગ દરમિયાન યોગ્ય રીતે કામ કરતું ન હતું, તો તેણે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ અથવા તેની ચોકસાઈને અસર કરી ન હતી.

૪૬. એવો વિવાદ ઊભો થયો છે કે શું કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૪) હેઠળનું પ્રમાણપત્ર કમ્પ્યુટર આઉટપુટના ઉત્પાદન સાથે એકસાથે જારી કરવું આવશ્યક છે કે કલમ ૬૫બી હેઠળનું પ્રમાણપત્ર જારી કરી શકાય છે અને જ્યારે કમ્પ્યુટર આઉટપુટ પોતે કોર્ટમાં પુરાવા તરીકે અથવા વર્તમાન કેસમાં અધિકારી દ્વારા જ્યારે તેને પુરાવા આપવા માટે બોલાવવામાં આવ્યો હોય ત્યારે દાખલ કરવા માટે રજૂ કરવામાં આવે છે. અનવર પી.વી. (એસ) વિરુદ્ધ પી.કે. બશીર અને અન્યમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:-

"૧૫. વધુમાં એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે વ્યક્તિએ પ્રમાણપત્રમાં માત્ર એટલું જ જણાવવાની જરૂર છે કે તે તેના જ્ઞાન અને માન્યતા મુજબ શ્રેષ્ઠ છે. સૌથી અગત્યનું, જ્યારે તેને પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે ત્યારે કમ્પ્યુટર પ્રિન્ટઆઉટ, કોમ્પેક્ટ ડિસ્ક (સીડી), વિડિયો કોમ્પેક્ટ ડિસ્ક (Vસીડી), પેન ડ્રાઇવ વગેરે જેવા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ સાથે આવું પ્રમાણપત્ર હોવું આવશ્યક છે, જેના સંબંધમાં પુરાવા તરીકે નિવેદન આપવાની માંગ કરવામાં

આવી છે. આ તમામ સુરક્ષા પગલાં સ્ત્રોત અને પ્રમાણિકતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે લેવામાં આવે છે, જે પુરાવા તરીકે વાપરવા માંગતા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને લગતા બે લક્ષણો છે. આવા સુરક્ષા પગલાં વિના છેડછાડ, ફેરફાર, સ્થાનાંતરણ, કાપકૂપ વગેરે માટે વધુ સંવેદનશીલ હોવાથી ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સ, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના પુરાવા પર આધારિત સમગ્ર ટ્રાયલ ન્યાયની મજાકમાં પરિણમી શકે છે."

૪૭. ઉક્ત ફકરામાં વપરાયેલ અભિવ્યક્તિ એ છે કે જ્યારે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ "પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે". સમાન વાક્યનો અગાઉનો ભાગ કલમ ૬૫બી હેઠળના પ્રમાણપત્રના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે અને ગુણોત્તર (*ratio*) આદેશ આપે છે કે ઉક્ત પ્રમાણપત્ર ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ સાથે હોવું આવશ્યક છે જ્યારે તે "પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે". અમારા માટે, ઉપરોક્ત ફકરો એવો ગુણોત્તર પોસ્ટ્યુલેટ અથવા પ્રપોઝિશન કરતો નથી કે કમ્પ્યુટર આઉટપુટ જ્યારે પેપર પ્રિન્ટ આઉટ તરીકે અથવા ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયા પર પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવે ત્યારે કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૪) હેઠળ અધિકૃત વ્યક્તિ દ્વારા એકસાથે પ્રમાણિત હોવું આવશ્યક છે. કલમ ૬૫બી અથવા તેની પેટા-કલમ (૪) માં આવું જણાવવામાં આવ્યું નથી. અલબત્ત, એ જરૂરી છે કે કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૪) હેઠળ પ્રમાણપત્ર આપનાર

વ્યક્તિ એ પ્રમાણિત કરવા અને જણાવવા સક્ષમ હોવી જોઈએ કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ પેટા-કલમ (૨) માં ઉલ્લેખિત શરતો અને શરતોને પૂર્ણ કરે છે, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને ઓળખી કાઢે છે, "કમ્પ્યુટર આઉટપુટ" જે રીતે બનાવવામાં આવ્યું હતું તેનું વર્ણન કરે છે અને ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ કમ્પ્યુટર દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો તે દર્શાવવાના હેતુથી ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના નિર્માણમાં સામેલ ઉપકરણની વિગતો પણ આપે છે. ઉપરોક્ત કાનૂની ગુણોત્તર, અમારા મતે, અનવર પી.વી. (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદાના ફકરા ૨૦ અને ૨૧ માંથી પુષ્ટિ મેળવે છે, જે નીચે મુજબ વંચાય છે:-

૨૦. સ્ટેટ (એન.સી.ટી ઓફ દિલ્હી) વિ. નવજોત સંધુ ઉર્ફે અફસાન ગુરુમાં, આ કોર્ટની બે-જજની બેન્ચને પુરાવા તરીકે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ રજૂ કરવાના મુદ્દા પર વિચાર કરવાની તક મળી હતી. સેલફોનને લગતા કૉલ્સના કમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ રેકૉર્ડના પ્રિન્ટઆઉટ પર વિચાર કરતી વખતે, ફકરા-૧૫૦ માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

"૧૫૦. કલમ ૬૩ મુજબ, ગૌણ પુરાવાનો અર્થ થાય છે અને તેમાં અન્ય બાબતોની સાથે, "મિકેનિકલ પ્રક્રિયાઓ દ્વારા મૂળમાંથી બનાવેલી નકલો કે જે પોતાની જાતમાં નકલની ચોકસાઈની ખાતરી કરે છે, અને આવી નકલો

સાથે સરખાવવામાં આવેલી નકલો" નો સમાવેશ થાય છે. કલમ ૬૫ દસ્તાવેજના સમાવિષ્ટોના ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવા સક્ષમ બનાવે છે જો મૂળ એવા સ્વરૂપનું હોય કે તે સરળતાથી જંગમ ન હોય. એમાં કોઈ વિવાદ નથી કે કોલ રેકૉર્ડમાં રહેલી માહિતી વિશાળ સર્વર્સમાં સંગ્રહિત છે જે સરળતાથી ખસેડી શકાતી નથી અને કોર્ટમાં રજૂ કરી શકાતી નથી. હાઈકોર્ટે પણ પેરા ૨૭૬ માં આવું જ અવલોકન કર્યું છે. તેથી, મિકેનિકલ પ્રક્રિયા દ્વારા કમ્પ્યુટર્સ/સર્વર્સમાંથી લેવામાં આવેલા પ્રિન્ટઆઉટ અને સેવા પૂરી પાડતી કંપનીના જવાબદાર અધિકારી દ્વારા પ્રમાણિત કરાયેલા પ્રિન્ટઆઉટને સાક્ષી મારફતે પુરાવા તરીકે રજૂ કરી શકાય છે જે પ્રમાણિત કરનાર અધિકારીની સહીઓ ઓળખી શકે છે અથવા અન્યથા તેના વ્યક્તિગત જ્ઞાનના આધારે હકીકતો વિશે બોલી શકે છે. કલમ ૬૫-બી ની જરૂરિયાતોનું પાલન ભલે ન હોય, જે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની સ્વીકૃતિ સાથે કામ કરતી જોગવાઈ છે, એવિડન્સ એક્ટની અન્ય જોગવાઈઓ, એટલે કે, કલમ ૬૩ અને ૬૫ હેઠળ ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવા પર કોઈ પ્રતિબંધ નથી. એવું બની શકે કે કલમ ૬૫-બી ની પેટા-કલમ (૪) માં વિગતો ધરાવતું પ્રમાણપત્ર

વર્તમાન કેસમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી કે જો કાયદો સંબંધિત જોગવાઈઓ, એટલે કે, કલમ ૬૩ અને ૬૫ માં ઉલ્લેખિત સંજોગોમાં આવા પુરાવા આપવાની પરવાનગી આપે તો પણ ગૌણ પુરાવા આપી શકાતા નથી."

૨૧. એ જોઈ શકાય છે કે આ એવો કેસ હતો જ્યાં જવાબદાર અધિકારીએ ઉત્પાદન સમયે જ દસ્તાવેજને યોગ્ય રીતે પ્રમાણિત કર્યો હતો. પ્રમાણપત્રમાં સહીઓ પણ ઓળખવામાં આવી હતી. તે દેખીતી રીતે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયાના પાલનમાં છે. જોકે, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૬૫બી ની જરૂરિયાતોના પાલનને ધ્યાનમાં લીધા વિના, જે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની સ્વીકૃતિ સાથે કામ કરતી વિશેષ જોગવાઈ છે, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના કલમ ૬૩ અને ૬૫ હેઠળ ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવામાં કોઈ પ્રતિબંધ નથી."

૪૮. ઉપર ટાંકવામાં આવેલ ફરો ૨૧ નોંધે છે અને દર્શાવે છે કે સ્ટેટ (એન.સી.ટી ઓફ દિલ્હી) વિ. નવજોત સંધુ ઉર્ફે અફઝલ ગુરુ, (૨૦૦૫) ૧૧ એસસીસી ૬૦૦ માં, જવાબદાર અધિકારીએ ઉત્પાદન સમયે જ દસ્તાવેજ પ્રમાણિત કર્યો હતો અને પ્રમાણપત્રમાં સહીઓ પણ

ઓળખવામાં આવી હતી અને, તેથી, એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી નું પાલન કરવામાં આવ્યું હતું. આ સંજોગોમાં, અમે અંકુર ચાવલા વિરુદ્ધ સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન, (દિલ્લી હાઇકોર્ટ દ્વારા ૨૦ નવેમ્બર, ૨૦૧૪ ના રોજ નક્કી કરાયેલ કી. એમ.સી. નં. ૨૪૫૫/૧૨ અને કી.એમ.એ. નં. ૮૩૦૮ અને ૮૩૧૮/૨૦૧૪ અને કી. રી. પી. ૩૮૫/૨૦૧૨) માં કાનૂની ગુણોત્તર સ્વીકારતા નથી જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૬૫બી હેઠળ પ્રમાણપત્ર ત્યારે જારી કરવું જોઈએ જ્યારે કમ્પ્યુટર આઉટપુટ ઓપચારિક રીતે કોર્ટમાં દાખલ કરવામાં આવે અને જ્યારે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના રૂપમાં પુરાવા કોર્ટમાં પુરાવા તરીકે એક્ઝિબિટ તરીકે ચિહ્નિત કરવા માટે રજૂ કરવામાં આવે ત્યારે કલમ ૬૫બી હેઠળ પ્રમાણપત્ર રજૂ કરી શકાય નહીં. ઉક્ત પ્રમાણપત્ર ત્યારે રજૂ કરી શકાય છે જ્યારે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ સ્વીકારવાનો હોય અને રેકૉર્ડ પર લેવાનો હોય, એટલે કે, જ્યારે પ્રોસિક્યુશન, બચાવ પક્ષ અથવા સિવિલ મુકદ્દમાનો પક્ષકાર ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને એક્ઝિબિટ તરીકે ચિહ્નિત કરવા માંગે છે અને પુરાવા તરીકે વાંચવા માંગે છે. ૧૯૩૧ માં પણ, લાહોર હાઇકોર્ટે બલદેવ સહાય વિરુદ્ધ રામ ચંદર અને અન્ય, એઆઈઆર ૧૯૩૧ લાહોર ૫૪૬ માં જણાવ્યું હતું:—

"દસ્તાવેજો સંબંધિત બે તબક્કા છે. એક એવો તબક્કો છે જ્યારે પક્ષકારો દ્વારા આધાર રાખવામાં આવતા તમામ દસ્તાવેજો તેમના

દ્વારા કોર્ટમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. આગળનો તબક્કો એ છે જ્યારે દસ્તાવેજો સાબિત થાય છે અને ઔપચારિક રીતે પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે. આ પછીના તબક્કે જ કોર્ટે એ નક્કી કરવાનું હોય છે કે તેમને સ્વીકારવા કે નકારવા. જો તેઓ સ્વીકારવામાં આવે છે અને સાબિત થાય છે તો કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત અમુક વિગતો આપીને તેમના પર કોર્ટની મહોર મારવામાં આવે છે, અન્યથા દસ્તાવેજો તે પક્ષકારને પાછા આપવામાં આવે છે જેણે તે અસરના શેરા સાથે રજૂ કર્યા હતા."

૪૯. ઉપરોક્ત ચુકાદાને સુધીર એન્જિનિયરિંગ કંપની વિરુદ્ધ નીટકો રોડવેઝ લિમિટેડ, ૧૯૯૫ (૩૪) ડીઆરજે ૮૬ માં મંજૂરી સાથે ટાંકવામાં આવ્યો હતો જેમાં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:—

"હવે હું કાયદા પર નજર કરું. કોઈપણ પક્ષ દ્વારા દાખલ કરાયેલ કોઈપણ દસ્તાવેજ તે સાબિત અથવા ખોટો સાબિત થાય તે પહેલાં ત્રણ તબક્કામાંથી પસાર થાય છે. આ છે: પ્રથમ તબક્કો: જ્યારે દસ્તાવેજો કોઈપણ પક્ષ દ્વારા કોર્ટમાં દાખલ કરવામાં આવે છે; આ દસ્તાવેજો ફાઈલ પર હોવા છતાં, ન્યાયિક રેકૉર્ડનો ભાગ બનતા નથી; બીજો તબક્કો: જ્યારે દસ્તાવેજો પક્ષકાર દ્વારા પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે અને કોર્ટ દસ્તાવેજોને પુરાવા તરીકે સ્વીકારે

છે. પુરાવા તરીકે સ્વીકૃત દસ્તાવેજ કેસના ન્યાયિક રેકૉર્ડનો ભાગ બની જાય છે અને પુરાવા સમાન બને છે. ત્રીજો તબક્કો: એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૩ ના સંદર્ભમાં જ્યારે કોર્ટને પોતાનું ન્યાયિક મન લગાવવાનું કહેવામાં આવે ત્યારે દસ્તાવેજો જે "સાબિત થયા, સાબિત થયા નથી અથવા ખોટા સાબિત થયા". સામાન્ય રીતે આ તબક્કો દાવા અથવા કાર્યવાહીની અંતિમ સુનાવણી વખતે આવે છે."

૫૦. અનવર પી.વી. (ઉપરોક્ત) એ નવજોત સંધુ (ઉપરોક્ત) માં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ(ઓ) સાબિત કરવાની પ્રક્રિયા પર સુપ્રીમ કોર્ટના અગાઉના નિર્ણયને આંશિક રીતે ઓવરરુલ કર્યો હતો, જેમાં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૬૫બી એ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ(ઓ) ની સ્વીકૃતિને લગતી ચોક્કસ જોગવાઈ છે અને તેથી, કલમ ૬૫બી(જ) હેઠળ પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવું ફરજિયાત છે. અનવર પી.વી. (ઉપરોક્ત) એવું જણાવતું નથી કે ઠરાવતું નથી કે સીઆર.પી.સી ની કલમ ૩૧૧ હેઠળ ટ્રાયલ કોર્ટની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને અથવા અપીલના તબક્કે સીઆર.પી.સી ની કલમ ૩૮૧ હેઠળ ઉક્ત પ્રમાણપત્ર રજૂ કરી શકાતું નથી. એવિડન્સ એક્ટ એક પ્રક્રિયાગત કાયદો છે અને નવજોત સંધુ (ઉપરોક્ત) ને આંશિક રીતે ઓવરરુલ કરતા અનવર પી.વી. (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદાને ધ્યાનમાં રાખીને, પ્રોસિક્યુશન ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ લાગુ

કરવા માટે હકદાર હોઈ શકે છે, જ્યારે વાજબી અને જરૂરી હોય. અલબત્ત, તે સમયે કોર્ટ/પ્રિસાઈડિંગ ઓફિસર માટે એ સુનિશ્ચિત અને ચકાસણી કરવાનું ખુલ્લું છે કે શું જવાબદાર અધિકારી ઉક્ત પ્રમાણપત્ર જારી કરી શકે છે અને કલમ ૬૫બી ની જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરી શકે છે.

૫૧. તપાસમાં ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવાના મહત્વ અને રોજિંદા જીવનમાં ટેકનોલોજીની વધતી જતી અસરના પ્રશ્નો પર, ટોમાસો બ્રુનો વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ યુ.પી., (૨૦૧૫) ૭ એસસીસી ૧૭૮ માં, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે:

"૨૫. ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજીની પ્રગતિ સાથે, વ્યક્તિગત અને સંસ્થાકીય સ્તરે વૈજ્ઞાનિક અભિગમ તપાસની પદ્ધતિઓમાં વ્યાપક બનવાનો છે. રોજિંદા જીવનમાં ટેકનોલોજીની વધતી જતી અસર અને પરિણામે, આરોપીનો દોષ અથવા પ્રતિવાદીની જવાબદારી સ્થાપિત કરવા માટે કેસોમાં ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવાઓનું ઉત્પાદન સુસંગત બન્યું છે. ઇલેક્ટ્રોનિક દસ્તાવેજો કડક અર્થમાં ભૌતિક પુરાવા તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. ૨૦૦૦ માં ઇન્ડિયન એવિડન્સ એક્ટમાં સુધારા સાથે, દસ્તાવેજી પુરાવાને લગતા પ્રકરણ V માં કલમ ૬૫એ અને ૬૫બી દાખલ કરવામાં આવી હતી. કલમ ૬૫એ પ્રદાન કરે છે કે જો કલમ

કપબી માં પૂરા પાડવામાં આવેલ માપદંડોનું પાલન કરવામાં આવે તો ઇલેક્ટ્રોનિક રેકોર્ડના સમાવિષ્ટો પુરાવા તરીકે સ્વીકારી શકાય છે. પુરાવા તરીકે કમ્પ્યુટર દ્વારા જનરેટ કરાયેલ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકોર્ડ્સ જો એવિડન્સ એક્ટની કલમ કપબી દ્વારા નિર્દિષ્ટ રીતે સાબિત થાય તો ટ્રાયલ વખતે સ્વીકાર્ય છે. કલમ કપબી ની પેટા-કલમ (૧) કલમ કપબી ની પેટા-કલમ (૨) માં નિર્દિષ્ટ શરતોની પરિપૂર્ણતાને આધીન, કમ્પ્યુટર દ્વારા ઉત્પાદિત ઓપ્ટિકલ અથવા મેગ્નેટિક મીડિયામાં સંગ્રહિત ઇલેક્ટ્રોનિક રેકોર્ડ્સના પેપર પ્રિન્ટ આઉટને દસ્તાવેજ તરીકે સ્વીકાર્ય બનાવે છે. દસ્તાવેજના સમાવિષ્ટોના ગૌણ પુરાવા એવિડન્સ એક્ટની કલમ કપ હેઠળ પણ આપી શકાય છે. પીડબલ્યુ-૧૩ એ જણાવ્યું હતું કે તેણે સીસીટીવી કેમેરામાં અશુભ રાત્રિનું સંપૂર્ણ વિડિયો રેકોર્ડિંગ જોયું હતું, પરંતુ તેણે કેસ ડાયરીમાં તે નોંધ્યું નથી કારણ કે પુરાવા તરીકે રજૂ કરવા માટે તેમાં કંઈ ખાસ નહોતું.

૨૬. એવિડન્સ એક્ટની કલમ કપબી હેઠળ કલ્પના મુજબ કોર્ટમાં વૈજ્ઞાનિક અને ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવા રજૂ કરવા એ તપાસ એજન્સી અને પ્રોસિક્યુશનને પણ ખૂબ મદદરૂપ છે.

ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવાની સુસંગતતા મોહમ્મદ અજમલ મોહમ્મદ અમીર કસાબ વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર, (૨૦૧૨) ૮ એસસીસી ૧ ના પ્રકાશમાં પણ સ્પષ્ટ છે, જેમાં ઇન્ટરનેટ વ્યવહારોની ટ્રાન્સક્રિપ્ટના ઉત્પાદનથી આરોપીનો દોષ સાબિત કરવામાં પ્રોસિક્યુશન કેસને ઘણી મદદ મળી હતી. તેવી જ રીતે, સ્ટેટ (એનસીટી ઓફ દિલ્હી) વિ. નવજોત સંધુ ઉર્ફે અફસાન ગુરુ, (૨૦૦૫) ૧૧ એસસીસી ૬૦૦ ના કિસ્સામાં, માર્યા ગયેલા આતંકવાદીઓ અને હુમલાના માસ્ટરમાઇન્ડ્સ વચ્ચેની કડીઓ માત્ર મોબાઇલ સેવા પ્રદાતાઓ પાસેથી મેળવેલી ફોન કૉલ ટ્રાન્સક્રિપ્ટ દ્વારા સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી."

પર. દરરોજ ઇમેઇલ ડાઉનલોડ થાય છે અને પેપર પ્રિન્ટના સ્વરૂપમાં કમ્પ્યુટર આઉટપુટ લેવામાં આવે છે. આ ઇમેઇલ પાછળથી સુસંગત અને મહત્વપૂર્ણ ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવા બની શકે છે. તે કલ્પના કરવી અને સ્વીકારવી મુશ્કેલ છે કે ઇમેઇલ અસ્વીકાર્ય હશે, જો તે અધિકારી એટલે કે જે વ્યક્તિએ તેને ડાઉનલોડ કર્યા છે અને પ્રિન્ટઆઉટ લીધા છે તે તે પ્રસંગે અથવા એકસાથે કલમ ૬૫બી હેઠળ પ્રમાણપત્ર નોંધવામાં નિષ્ફળ ગયા હોય.

૫૩. કલમ ૬૫બી એ એવિડન્સ એક્ટના પ્રકરણ V નો એક ભાગ છે, જે દસ્તાવેજી પુરાવા સાથે સંબંધિત છે. દસ્તાવેજી પુરાવા કલમ ૬૨ માં વ્યાખ્યાયિત મુજબ પ્રાથમિક હોઈ શકે છે, જેનો અર્થ દસ્તાવેજ પોતે થાય છે, અથવા ગૌણ જે પ્રમાણિત નકલો અથવા મૂળમાંથી બનાવેલી નકલો અને દસ્તાવેજો જોનાર વ્યક્તિ દ્વારા દસ્તાવેજોના સમાવિષ્ટોના મૌખિક અહેવાલોનો સંદર્ભ આપે છે. કલમ ૬૪ જણાવે છે કે દસ્તાવેજો પ્રાથમિક પુરાવા દ્વારા સાબિત કરવા આવશ્યક છે, સિવાય કે ગૌણ પુરાવાને પરવાનગી આપવામાં આવી હોય અને મંજૂરી આપવામાં આવી હોય. કલમ ૬૫ જણાવે છે કે જ્યારે પેટા-કલમો (એ) થી (જી) માંથી કોઈપણ લાગુ પડે ત્યારે દસ્તાવેજના અસ્તિત્વ, સ્થિતિ અથવા સમાવિષ્ટોના ગૌણ પુરાવા આપી શકાય છે. પેટા-કલમો (એ), (સી) અને (ડી) ના કિસ્સામાં, સમાવિષ્ટોના પણ ગૌણ પુરાવા આપી શકાય છે અને તે સ્વીકાર્ય છે. ઉપર નોંધ્યું તેમ, એવિડન્સ એક્ટના હેતુ માટે ડીમિંગ ફિક્શન દ્વારા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને દસ્તાવેજ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

૫૪. કલમ ૬૫એ જણાવે છે કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના સમાવિષ્ટો કલમ ૬૫બી ની જોગવાઈઓ અનુસાર સાબિત થઈ શકે છે. અમે કલમ ૬૫બી નું અર્થઘટન કર્યું છે અને તેનો સંદર્ભ લીધો છે. ઉક્ત કલમનું મહત્વ એ છે કે તે મૂળ કમ્પ્યુટર અથવા મૂળ મીડિયાને રજૂ કરવાની જરૂરિયાતને દૂર કરે છે જેના પર ડેટા અથવા માહિતી સંગ્રહિત કરવામાં આવી હતી અને

કમ્પ્યુટર આઉટપુટના સ્વરૂપમાં ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવા અને પુરાવા તરીકે સ્વીકારવાની મંજૂરી આપે છે, આ શરતને આધીન કે જ્યારે કમ્પ્યુટર આઉટપુટના પુરાવા રજૂ કરવામાં આવે અને ઓફર કરવામાં આવે, ત્યારે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી દ્વારા નિર્ધારિત મુજબ સંબંધિત ઉપકરણના સંચાલન અથવા સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓના સંચાલનના સંબંધમાં જવાબદાર સત્તાવાર પદ ધરાવતી વ્યક્તિનું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવામાં આવે છે. આ રીતે, કલમ ૬૫બી મૂળ રજૂ કર્યા વિના, તમામ કમ્પ્યુટર આઉટપુટનું ઉત્પાદન અને પુરાવા તરીકે સ્વીકારવા અધિકૃત કરે છે, એટલે કે, તે મૂળ રજૂ કર્યા વિના ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવાની પરવાનગી આપે છે. આ સંદર્ભમાં અનવર પી.વી. (ઉપરોક્ત) માં, સુપ્રીમ કોર્ટે ફકરા ૨૪ માં નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું અને ઠરાવ્યું હતું:—

"૨૪. જો અપીલકર્તાએ ઘોષણા અને ગીતો માટે ઉપયોગમાં લેવાતી સીડી પુરાવા તરીકે ઉપલબ્ધ કરાવીને પ્રાથમિક પુરાવા રજૂ કર્યા હોત તો પરિસ્થિતિ અલગ હોત. વાંધાજનક ગીતો અથવા ઘોષણાઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી તે સીડી પોલીસ અથવા ચૂંટણી પંચ મારફતે યોગ્ય રીતે જપ્ત કરવામાં આવી હોત અને જો તેનો પ્રાથમિક પુરાવા તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોત, તો હાઈકોર્ટ આક્ષેપો સાચા છે કે કેમ તે જોવા માટે તેને કોર્ટમાં વગાડી શકી હોત. આ કેસમાં એવી

સ્થિતિ નથી. ભાષણો, ગીતો અને ઘોષણાઓ અન્ય સાધનોનો ઉપયોગ કરીને રેકૉર્ડ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમને કમ્પ્યુટરમાં ફીડ કરીને, તેમાંથી સીડી બનાવવામાં આવી હતી જે યોગ્ય પ્રમાણપત્ર વિના કોર્ટમાં રજૂ કરવામાં આવી હતી. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી ની જરૂરિયાત આવશ્યકતાઓ સંતોષાઈ ન હોવાથી તે સીડી ને પુરાવા તરીકે સ્વીકારી શકાય નહીં. એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૫૯, ૬૫એ અને ૬૫બી ના સંદર્ભમાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ પરના ગૌણ પુરાવા પર અગાઉના ફકરાઓમાં આપણે જે કંઈ જણાવ્યું છે તે છતાં, જો ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડનો ઉપયોગ એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૨ હેઠળ પ્રાથમિક પુરાવા તરીકે કરવામાં આવે છે, તો તે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી માં શરતોનું પાલન કર્યા વિના, પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય છે."

૫૫. ઉપરોક્ત ફકરો સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે જ્યારે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ પ્રાથમિક પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે, એટલે કે, મૂળ રેકૉર્ડિંગ પોતે જ રજૂ કરવામાં આવે છે, ત્યારે કલમ ૬૫બી ની જરૂરિયાત અથવા શરતનો સંતોષ જરૂરી નથી.

૫૬. કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૧) જણાવે છે કે જ્યારે ઉક્ત કલમની શરતોમાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ રજૂ કરવામાં આવે છે, ત્યારે મૂળના કોઈપણ સમાવિષ્ટો અથવા તેમાં દર્શાવેલ હકીકતોના પુરાવા તરીકે મૂળની વધુ સાબિતી અથવા રજૂઆતની કોઈ જરૂર નથી જેના "પ્રત્યક્ષ પુરાવા" સ્વીકાર્ય હશે. "પ્રત્યક્ષ પુરાવા" શબ્દ સેકન્ડ-હેન્ડ અથવા અફવા ના પુરાવાની વિરુદ્ધ છે. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૦ જણાવે છે કે મૌખિક પુરાવા તમામ કેસોમાં પ્રત્યક્ષ હોવા જોઈએ, એટલે કે, તે એવી હકીકતનો સંદર્ભ આપે છે જે સાક્ષીના પુરાવા હોઈ શકે છે જેણે ઘટના જોઈ છે, અથવા જો તે એવી હકીકતનો સંદર્ભ આપે છે જે સાંભળી શકાય છે તો સાક્ષીએ ઉક્ત શબ્દો સાંભળ્યા હોવા જોઈએ, અથવા જો તે એવી હકીકતનો સંદર્ભ આપે છે જે કોઈપણ અન્ય ઇન્દ્રિય દ્વારા અથવા કોઈપણ અન્ય રીતે સમજી શકાય છે તો તે સાક્ષી દ્વારા તે ઇન્દ્રિય દ્વારા અથવા તે રીતે સમજાયેલું હોવું જોઈએ.

૫૭. "અફવા" શબ્દ બોલાયેલા અથવા મૌખિક પુરાવા બંનેને લાગુ પડે છે અને જે લખાયેલું છે તેનો પણ સંદર્ભ આપે છે. અફવાના પુરાવા એ સિદ્ધાંત પર નકારી કાઢવામાં આવે છે કે મેળવી શકાય તેવો શ્રેષ્ઠ પુરાવો રજૂ થવો જોઈએ કારણ કે તે પ્રમાણમાં વિશ્વાસપાત્ર હોય છે, જ્યારે અફવાના પુરાવા મુશ્કેલીઓ ઊભી કરે છે કારણ કે તે સાક્ષી પાસેથી નહીં,

પરંતુ અન્ય કોઈ વ્યક્તિની વાસ્તવિકતા અને યોગ્યતામાંથી મૂલ્ય મેળવે છે જેનું સંસ્કરણ ઉલટતપાસમાં ચકાસાયેલ નથી.

૫૮. અફવાનો સિદ્ધાંત લાગુ કરવા અને પુરાવાને નકારવા માટે, તે દર્શાવવું આવશ્યક છે કે તે સુનાવણીની ટ્રાયલ વખતે જુબાની આપનાર સિવાયના અન્ય કેટલાક ડિક્લેરન્ટ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું અને નિવેદનને આગ્રહપૂર્વક કહેલી બાબતનું સત્ય સાબિત કરવા માટે પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવી રહ્યું છે. તેથી, ભલે પુરાવા એ ડિક્લેરન્ટ દ્વારા કરવામાં આવેલ આગ્રહ હોય, તે અફવા નહીં હોય જ્યાં સુધી તે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું સત્ય સાબિત કરવા માટે ઓફર કરવામાં ન આવે.

૫૯. એક નિવેદન જે આગ્રહ નથી, એટલે કે, જાહેર અને જાળવી રાખેલ સત્ય જણાવવા માટે, પરંતુ માત્ર હકીકતનું નિવેદન છે તે અફવા નથી. જો વ્યક્તિનું આચરણ તેના દ્વારા મૌખિક અથવા લેખિત મૌખિક અભિવ્યક્તિના અવેજી તરીકે ઇરાદો ધરાવતું હોય તો અફવાના નિયમ હેઠળ બાકાત રાખવા માટે અફવા ડિક્લેરન્ટનું બિન-મૌખિક આચરણ "નિવેદન" તરીકે લાયક ઠરી શકે છે. (જુઓ, મેટર ઓફ ચેરલ એચ., ૨ ડિસ્ટ. ૧૫૩ સીએ ૩ડી ૧૦૯૮). નોંધનીય છે કે, સ્વ-જનરેટેડ ડેટા અથવા માહિતીના કિસ્સામાં એવો કોઈ ડિક્લેરન્ટ નથી કે જે હકીકતનો આગ્રહ રાખતો હોય.

૬૦. પુરાવા અલગ-અલગ હેતુઓ માટે ઓફર થઈ શકે છે. સમાન પુરાવાને અફવા અને બિન-અફવા તરીકે ગણી શકાય જે તેની સુસંગતતા પર આધારિત છે, એટલે કે, શું તે મૂળભૂત સત્ય માટે સુસંગત છે કે અન્ય કોઈ હેતુ માટે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે વ્યક્તિ એ વ્યક્તિ બી ને મળે છે અને તેની સાથે કોઈ ઘટના વિશે વાત કરે છે, ત્યારે ઉક્ત અસર માટે વ્યક્તિ બી ની જુબાની અફવા નહીં હોય, પરંતુ જો કોઈ પક્ષકાર ત્રીજી વ્યક્તિને ફસાવતા વ્યક્તિ એ દ્વારા જણાવેલ હકીકતો પર આધાર રાખવા માંગતો હોય તો તે અફવા બની શકે છે. આમ, આપણે "નિવેદનની હકીકત" અને "નિવેદનના સત્ય" વચ્ચેનો તફાવત નોંધવો અને રેકૉર્ડ કરવો જોઈએ. જે.ડી. જૈન વિરુદ્ધ સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, એઆઈઆર ૧૯૮૨ એસસી ૬૭૩, મણીલાલ નવવતી વિરુદ્ધ સુશીલા મહેન્દ્ર નાનાવટી, એઆઈઆર ૧૯૬૫ એસસી ૩૬૪ અને એસ.આર. રામરાજ વિરુદ્ધ સ્પેશિયલ કોર્ટ, બોમ્બે, (૨૦૦૩) ૭ એસસીસી ૧૭૫ માં અનેક ઉચ્ચારણોમાં ઉક્ત તફાવતને માન્ય અને સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. આમ, સીડી ના રૂપમાં મૂર્ત સ્વરૂપે નિવેદન તરીકે રજૂ કરાયેલ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ, કાગળ પર પ્રિન્ટ આઉટ, વગેરે પોતાની મેળે એક હકીકત તરીકે, ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડથી અલગ હોવો જોઈએ, જે તે બાબતનું સત્ય સાબિત કરવા અથવા સામગ્રીની સાચીતા સાબિત કરવા માટે ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે બાદમાં તે વ્યક્તિ દ્વારા માહિતીની વાસ્તવિકતા અને

વિશ્વસનીયતાના નિર્ણયની પૂર્વધારણા કરે છે જેણે તેના સત્ય માટે દસ્તાવેજ ઓફર અથવા રજૂ કરીને નિવેદન આપ્યું છે.

૬૧. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, વ્યવસાય રેકૉર્ડ તરીકે યાદ રાખવામાં આવેલી માહિતી અથવા ઘટનાઓના સામાન્ય ક્રમમાં જાળવવામાં આવતા રેકૉર્ડ્સને અફવા તરીકે ગણવામાં આવતા નથી ભલે નિર્માતા પાસે હકીકતો અથવા ઘટનાઓનું વ્યક્તિગત જ્ઞાન ન હોય. દસ્તાવેજ વ્યવસાયના સામાન્ય ક્રમમાં તૈયાર થવો જોઈએ, તે જે ઘટનાઓ નોંધે છે તેના સમય પર અથવા તેની નજીક હોવો જોઈએ અને વ્યવસાયિક પ્રવૃત્તિઓ અથવા ઘટનાઓના સામાન્ય ક્રમમાં બનાવવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ. કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૪) એવું માને છે કે પ્રમાણપત્ર સંબંધિત ઉપકરણની કામગીરી અથવા સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓના સંચાલનના સંબંધમાં જવાબદાર સત્તાવાર પદ ધરાવનાર વ્યક્તિ દ્વારા આપવામાં આવવું જોઈએ. જો ઉક્ત શરતો સંતોષાય છે, તો તે વિશ્વાસપાત્રતાને પ્રોત્સાહન આપે છે અને સ્થાપિત કરે છે. આવા કિસ્સાઓમાં, સામગ્રીની વાસ્તવિકતા અને પ્રમાણિકતા અંગેની હકીકતની ધારણા એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૧૧૪ હેઠળ કોર્ટના વિવેકબુદ્ધિ પર લાગુ કરી શકાય છે.

૬૨. અનવર પી.વી. (ઉપરોક્ત) માં ફક્ત ૧ માં જ સુપ્રીમ કોર્ટે સુસંગતતા અને સ્વીકૃતિ વચ્ચેનો તફાવત નોંધ્યો છે, જેની તપાસ

પ્રારંભિક તબક્કે કરવામાં આવે છે; અને પુરાવાની વાસ્તવિકતા, સચ્ચાઈ અને વિશ્વસનીયતા, જે કોર્ટ દ્વારા ત્યારબાદ જોવામાં આવે છે. આમ, અનવર પી.વી. (ઉપરોક્ત) માં ગુણોત્તર અને કહેવત સ્વીકૃતિ અને સચ્ચાઈ અથવા પુરાવાના મૂલ્ય વચ્ચેના તફાવત પર આધારિત અને અનુમાનિત છે. સુપ્રીમ કોર્ટે સ્વીકૃતિના પાસા સાથે કડક કાનૂની અર્થમાં વ્યવહાર કર્યો હતો, તેને પુરાવાના મૂલ્ય અથવા સમાવિષ્ટોની સાચીતા સાથે મૂંઝવણમાં ન મૂકવો જોઈએ. અલબત્ત, જ્યારે કલમ ૬૫બી માં ઉલ્લેખિત શરતો સંતોષાય છે, ત્યારે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૧૧૪ ની શરતોમાં, કોર્ટ અમુક હકીકતોના અસ્તિત્વને માની શકે છે કારણ કે કમ્પ્યુટર આઉટપુટમાં માનવ આચરણના સામાન્ય ક્રમમાં અને જાહેર અને ખાનગી વ્યવસાયમાં એકત્રિત અથવા પ્રાપ્ત માહિતી અને માહિતી હશે.

૬૩. કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૧) ની શરતોમાં, જ્યારે કલમ ૬૫બી ની શરતો સંતોષાય ત્યારે મૂળ પુરાવા રજૂ કરવાની જરૂર નથી. માહિતી અને પ્રશ્નવાળા કમ્પ્યુટરના સંબંધમાં કમ્પ્યુટર આઉટપુટ ગૌણ પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય છે, જ્યારે કલમ ૬૫બી હેઠળ પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવામાં આવે છે. જોકે, કલમ ૬૫બી ક્યાંય એવું જણાવતી નથી કે કમ્પ્યુટર આઉટપુટના સમાવિષ્ટોને નિવેદનના સત્ય તરીકે ગણવામાં આવશે. કલમ ૬૫બી "ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સ" ના કિસ્સામાં ગૌણ પુરાવાની સ્વીકૃતિ સાથે વ્યવહાર કરે છે અને સમાવિષ્ટોની સત્યતા અથવા સચ્ચાઈ સાથે

નહીં. જોકે, જ્યારે કલમ ૬૫બી હેઠળ પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવામાં આવે છે ત્યારે કોર્ટ અનુમાન લગાવી શકે છે અથવા પ્રથમદર્શી અભિપ્રાય બનાવી શકે છે, જે રદિયો આપી શકાય તેવું છે અને સ્વીકારી ન પણ શકાય.

૬૪. ઇલેક્ટ્રોનિકલી જનરેટેડ રેકૉર્ડ એ સંપૂર્ણપણે કમ્પ્યુટર સિસ્ટમ અથવા કમ્પ્યુટર પ્રક્રિયાની કામગીરીનું ઉત્પાદન છે, જેમ કે કોલ રેકૉર્ડ વિગતો અથવા ફેક્સ પર જનરેટ થયેલ અહેવાલ, જે દર્શાવે છે કે કયા નંબર પરથી અને કયા નંબર પર ફેક્સ મોકલવામાં આવ્યો હતો, સમય વગેરે ઇલેક્ટ્રોનિકલી જનરેટ થાય છે. તેમાં કોઈ આગ્રહ હતો નથી. તેથી, ઉપર નોંધ્યા મુજબ તે અફવા નથી. આ કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવેલા લખાણો નથી (જુઓ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વિરુદ્ધ ખોરોક્કિયન, ૩૩૩ F. ૩ડી ૪૯૮, ૫૦૬). સામાન્ય રીતે બિન-આગ્રહી આચરણ વધુ વિશ્વસનીય છે, જો કે રેકૉર્ડની તૈયારીમાં કોઈ છેતરપિંડી અને ઘાલમેલ ન થઈ હોય. કમ્પ્યુટર જનરેટેડ ટેલિફોન રેકૉર્ડ્સ માનવ ડિક્ટેરન્ટના નિવેદન સમાન નથી અને, તેથી, તેને અફવા તરીકે ગણી શકાય નહીં અને વિશ્વસનીયતા અને પુરાવા મૂલ્ય તેમાં સામેલ પ્રક્રિયાની વિશ્વસનીયતા અને ચોકસાઈ પર નક્કી થાય છે. તેથી, આ કિસ્સાઓમાં જ્યારે કલમ ૬૫બી ની શરતો સંતોષાય છે, ત્યારે સંભવિત મૂલ્ય અથવા વજન નોંધપાત્ર હોઈ શકે છે અલબત્ત, સમાવિષ્ટોની વિશ્વસનીયતા અને અખંડિતતા અંગેની ચકાસણીને આધીન.

૬૫. અમે પહેલાથી જ નિવેદનની હકીકત અને નિવેદનના સત્ય વચ્ચેનો તફાવત અને વ્યવસાયના સામાન્ય ક્રમમાં જાળવવામાં આવતા મેમોરેન્ડમ અથવા રેકૉર્ડ્સના અનુમાનનો ખ્યાલ અને ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સની વિશ્વસનીયતા અથવા વિશ્વાસપાત્રતાનો સંદર્ભ લીધો છે. જોકે, એ સમજવું આવશ્યક છે કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડની માત્ર સ્વીકૃતિ અથવા ગ્રાહ્યતાનો અર્થ એ નથી કે ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડના સમાવિષ્ટો શંકા અને ચર્ચાથી પર સાબિત થયા છે અને જ્યારે દસ્તાવેજને એક્ટિવિટી તરીકે ચિહ્નિત કરવામાં આવે ત્યારે આપમેળે સાબિત થાય છે. દસ્તાવેજને એક્ટિવિટી તરીકે ચિહ્નિત કરવાથી તેના સમાવિષ્ટોની સાબિતી દૂર થતી નથી (જુઓ સૈત તારાજી ખીમચંદ વિરુદ્ધ ચેલમર્તી સત્યમ, એઆઈઆર ૧૯૭૧ એસસી ૧૮૬૫, નર્મદા દેવી ગુપ્તા વિરુદ્ધ બિરેન્દ્ર કુમાર જયસ્વાલ, (૨૦૦૩) ૮ એસસીસી ૭૪૫ અને મોહમ્મદ યુસુફ વિરુદ્ધ ડી. અને અન્ય, એઆઈઆર ૧૯૬૮ બોમ્બે ૧૧૨). એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫ ની જોગવાઈઓ ઉક્ત કાનૂની સિદ્ધાંત પર યોગ્ય છે અને એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૯૧ અને ૯૨ નો પણ સંદર્ભ આપી શકાય છે. બાદની કલમો અમુક કિસ્સાઓમાં દસ્તાવેજ પુરાવા દ્વારા મૌખિક પુરાવાને બાકાત રાખવા સાથે વ્યવહાર કરે છે અને જેમાં મૌખિક પુરાવા આપી શકાય છે ભલે એવા દસ્તાવેજો હોય જે કરાર, અનુદાન અથવા મિલકતના અન્ય કોઈ નિકાલની શરતો નોંધતા હોય અથવા જ્યારે કાયદા

દ્વારા કોઈ બાબતને દસ્તાવેજના સ્વરૂપમાં ઉતારવી જરૂરી હોય. ઉપરોક્ત જોગવાઈઓની અસર એ છે કે જ્યારે કલમ ૬૫બી હેઠળનું પ્રમાણપત્ર કમ્પ્યુટર આઉટપુટને પ્રમાણિત કરે છે, ત્યારે તે માત્ર એ દર્શાવશે અને સ્થાપિત કરશે કે કમ્પ્યુટર આઉટપુટ એ કમ્પ્યુટરમાંથી પેપર પ્રિન્ટ આઉટ અથવા મીડિયા કોપી વગેરે છે જેમાંથી આઉટપુટ મેળવવામાં આવે છે. કોર્ટે હજી પણ નિયમ કાઢવો પડશે જ્યારે પડકારવામાં આવે અથવા અન્યથા, રેકૉર્ડ કમ્પ્યુટરમાં પ્રથમ વખત સંગ્રહિત અથવા બનાવવામાં આવ્યો તે તારીખથી કમ્પ્યુટર આઉટપુટ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી છેડછાડ, ઘાલમેલ અથવા ફેરફારોની શક્યતા. અહીં ફોક્સ કલમ ૬૫બી ની પેટા-કલમ (૨) હેઠળ નિર્ધારિત કર્યા મુજબ આઉટ-પુટના નિર્માણ પર એટલું નથી, પરંતુ રેકૉર્ડ મૂળ રૂપે બનાવવામાં આવ્યા પછી તેના રક્ષણ અને પવિત્રતા પર છે. તે કમ્પ્યુટર આઉટપુટ વગેરે માટે ઉપયોગમાં લેવાતા ચોક્કસ કમ્પ્યુટર સાધનો અને પ્રક્રિયા અથવા સાધનોની ઓળખથી આગળ વિસ્તરે છે. તે સાધનોના ઉપયોગ માટેની નીતિઓ, પ્રક્રિયાઓ સાથે સંબંધિત હશે જેણે નિર્માણ અને ડેટાબેઝથી ઉક્ત માહિતી સંગ્રહિત કરી છે અને સમાનની અખંડિતતા. પ્રશ્નો ઉભા થશે અને જવાબ આપવા પડશે કે શું ડેટાબેઝ સુરક્ષિત હતો અને તેમાં કોઈ અથવા મર્યાદિત એક્સેસ ન હતી, જે ફેરફાર/બદલાવની મંજૂરી આપે છે; જ્યારે ડેટાબેઝ સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવ્યો હતો અને બેકઅપ સિસ્ટમ્સમાં સંગ્રહિત

કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે શું ડેટાબેઝ ખોટી રીતે દાખલ કરી શકાય છે અથવા બનાવી શકાય છે અથવા સ્થાનાંતરિત કરી શકાય છે અથવા બદલી શકાય છે. આ એવા પ્રશ્નો છે જે સંબંધિત છે અને પ્રારંભિક અથવા મૂળ ડેટા બન્યા પછી તેમાં ફેરફાર, બદલાવ અથવા હેરફેરની કોઈ શક્યતા હતી કે નહીં તે જાણવા માટે તેની તપાસ થવી જોઈએ. અદાલતોએ એ વાતને નકારી કાઢવી જોઈએ કે રેકૉર્ડ્સ સાથે છેડછાડ કરવામાં આવી નથી અને ડેટા અથવા માહિતી મૂળમાં અસ્તિત્વમાં હતી તે રીતે વાંચવી જોઈએ. આ એવા પાસાઓ છે જે સંહિતાબદ્ધ નથી, કારણ કે સંબંધિત હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખીને કેસ ટુ કેસ આધારે સંભવિત મૂલ્યની તપાસ કરવામાં આવે છે."

હું સન્માન સાથે કુંદન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં દિલ્હી હાઈકોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા તર્ક સાથે સંપૂર્ણ રીતે સંમત છું અને હું તેનું પાલન કરવાનો પ્રસ્તાવ મૂકું છું. દિલ્હી હાઈકોર્ટના ડિવિઝન બેંચના નિર્ણયમાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતને લાગુ કરતાં, મને એવા નિષ્કર્ષ પર આવવામાં કોઈ સંકોચ નથી કે ટ્રાયલ કોર્ટે અરજી એક્ટિવિટી ૮૮૩ ને નકારી કાઢવામાં ભૂલ કરી છે. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી હેઠળના પ્રમાણપત્રના સંબંધમાં કોઈ ખામી જોવા મળી નથી સિવાય કે પ્રમાણપત્રમાં જણાવવામાં નિષ્ફળતા અથવા જ્યારે સાક્ષી અને

તેના પતિ જેલમાં હતા ત્યારે લેપટોપ કોના નિયંત્રણ હેઠળ હતું તે જાહેર કરવામાં નિષ્ફળતા. પ્રમાણપત્રમાં નીચે મુજબ હોવું જોઈએ:

- (૧) એક પ્રમાણપત્ર હોવું જોઈએ જે નિવેદન ધરાવતા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને ઓળખે છે;
- (૨) તે રીતનું વર્ણન કરો જેમાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ બનાવવામાં આવ્યો હતો;
- (૩) તે રેકૉર્ડના ઉત્પાદનમાં સામેલ ઉપકરણની વિગતો પ્રદાન કરો;
- (૪) એપિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી(૨) હેઠળ ઉલ્લેખિત લાગુ પડતી શરતો સાથે વ્યવહાર કરો;
- (૫) સંબંધિત ઉપકરણની કામગીરીના સંબંધમાં જવાબદાર સત્તાવાર પદ ધરાવનાર વ્યક્તિ દ્વારા સહી કરેલી હોવી જોઈએ.

પ્રમાણપત્ર આપનાર વ્યક્તિએ પ્રમાણપત્રમાં માત્ર એટલું જ જણાવવાની જરૂર છે કે તે તેના જ્ઞાન અને માન્યતા મુજબ શ્રેષ્ઠ છે.

અનવર (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદા પહેલા, સ્ટેટ ઓફ એનસીટી દિલ્હી વિ નવજયોત સિંહ, (૨૦૦૫)૧૧ એસસીસી ૬૦૦ માં નિર્ધારિત કાયદાનું પાલન કરવામાં

આવતું હતું, જેણે ઠરાવ્યું હતું કે કલમ ૬૫-બી ની જરૂરિયાતોના પાલનને ધ્યાનમાં લીધા વિના, કલમ ૬૩ અને કલમ ૬૫ મુજબ ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સ માટે પણ ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવામાં કોઈ પ્રતિબંધ ન હતો. કોર્ટે વધુમાં ઠરાવ્યું હતું કે જો કલમ ૬૫-બી ની પેટા-કલમ (જ) દ્વારા નિર્ધારિત વિગતો ધરાવતું પ્રમાણપત્ર દાખલ કરવામાં ન આવે તો પણ, તે પુરાવાને અસ્વીકાર્ય બનાવતું નથી કારણ કે કલમ ૬૩ અને કલમ ૬૫ હેઠળ હજુ પણ ગૌણ પુરાવા આપી શકાય છે.

જોકે, અનવર પી.વી. (ઉપરોક્ત) માં સુપ્રીમ કોર્ટે ઉપરોક્ત સ્થિતિને ઓવરરુલ કરી હતી. કોર્ટે ઠરાવ્યું હતું કે કોઈપણ ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવા તેના ગૌણ સ્વરૂપમાં સ્વીકાર્ય બનવા માટે, કલમ ૬૫-બી ની ફરજિયાત આવશ્યકતાઓને પૂર્ણ કરવી જરૂરી છે, જેમાં કલમ ૬૫-બી (જ) ની શરતો મુજબ પ્રમાણપત્ર આપવાનો સમાવેશ થાય છે, રેકૉર્ડ સાબિત કરતી વખતે અને પછીથી ક્યારેય નહીં, જેમાં નિષ્ફળ થતાં ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડને અસ્વીકાર્ય ગણવામાં આવશે.

ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલ તર્કની સમગ્ર શ્રેણી ખોટા આધાર પર છે. જો પ્રાથમિક પુરાવા ઉપલબ્ધ હોત, તો ગૌણ પુરાવા રજૂ કરવાના હેતુ માટે એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૬૫બી હેઠળ કોઈ પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાનો પ્રશ્ન જ

ઊભો ન થાત. કલમ કપબી ની પેટા-કલમ (૧) ની શરતોમાં, જ્યારે કલમ કપબી ની શરતો સંતોષાય ત્યારે મૂળ પુરાવા રજૂ કરવાની જરૂર નથી. માહિતી અને પ્રશ્નવાળા કમ્પ્યુટરના સંબંધમાં કમ્પ્યુટર આઉટપુટ ગૌણ પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય છે, જ્યારે કલમ કપબી હેઠળ પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવામાં આવે છે. જોકે, કલમ કપબી ક્યાંય એવું જણાવતી નથી કે કમ્પ્યુટર આઉટપુટના સમાવિષ્ટોને નિવેદનના સત્ય તરીકે ગણવામાં આવશે. કલમ કપબી 'ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સ' ના કિસ્સામાં ગૌણ પુરાવાની સ્વીકૃતિ સાથે વ્યવહાર કરે છે અને સમાવિષ્ટોની સત્યતા અથવા સચ્ચાઈ સાથે નહીં. જોકે, જ્યારે કલમ કપબી હેઠળ પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવામાં આવે છે, ત્યારે કોર્ટ અનુમાન લગાવી શકે છે અથવા પ્રથમદર્શી અભિપ્રાય બનાવી શકે છે, જે રદિયો આપી શકાય તેવું છે અને સ્વીકારી ન પણ શકાય.

ઉપરોક્ત સંદર્ભિત સંજોગોમાં, આ અરજી સફળ થાય છે અને આથી મંજૂર કરવામાં આવે છે. નીચેની અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલ આક્ષેપિત આદેશ આથી રદ કરવામાં આવે છે અને બાજુ પર રાખવામાં આવે છે. ટ્રાયલ કોર્ટ કોમ્પેક્ટ ડિસ્ક (સીડી) ના રૂપમાં દસ્તાવેજને રેકૉર્ડ પર લેશે અને કામચલાઉ એક્ટિબિટ આપશે. આખરે, જો દસ્તાવેજની પ્રમાણિકતા સામે કોઈ પડકાર અથવા અન્યથા હોય, જેમ કે છેડછાડ, ઘાલમેલ અથવા રેકૉર્ડ કમ્પ્યુટરમાં પ્રથમ વખત સંગ્રહિત અથવા બનાવવામાં આવ્યો હતો તે તારીખથી કમ્પ્યુટર આઉટપુટ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં

સુધી ફેરફારોની શક્યતા, તો ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા કાયદા અનુસાર તે જોઈ શકાય છે.
જો જરૂર હોય અને જો પ્રસંગ માંગ કરે, તો ટ્રાયલ કોર્ટ ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી
એક્ટ, ૨૦૦૦ ની કલમ ૭૯એ ની મદદ લઈ શકે છે.

ઉપરોક્ત સાથે, આ અરજીનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

(જે. બી. પારડીવાલા, ન્યાયમૂર્તીશ્રી)

મોઈન

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.